

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

əlyazması hüququnda

Rüstəmovə Lamiə Əbülfət qızı

**“Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri və onun müəyyən edilməsinin
müasir metodları”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisas:060403

Maliyyə

İxtisaslaşma

Sığorta işinin təşkili

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbər

i.e.n.dos.Tağıyeva N.S

i.e.d.prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri

i.e.d.Ələkbərov.Ə.Ə

BAKİ 2016

Mündəricat

Giriş.....	3
-------------------	----------

I Fəsil. Sığorta xidmətinin dəyərinin tətbiqinin nəzəri –metodoloji əsasları.....	6
--	----------

1.1)Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu.....	6
--	---

1.2) Sığorta xidmətinin məzmunu və spesifik xüsusiyyətləri.....	14
---	----

1.3) Sığorta xidməti qiymətlərin və tariflərin hesablanması metodikası.....	22
---	----

1.4) Sığorta məhsulunun maya dəyəri onun istehlak dəyərinin əsası kimi.....	31
---	----

II FƏSİL.Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi.....	36
---	-----------

2.1) Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri və sığorta təminatı formasında reallaşdırılmasının mövcud vəziyyətinin təhlili.....	36
---	----

2.2) Sığorta məhsulunun dəyərinin sığorta tariflərində ifadə olunmasının təhlili.....	48
---	----

2.3) Sığorta məhsullarının çeşidinin genişləndirilməsində tarif siyasətinin təhlili.....	56
--	----

III FƏSİL. Azərbaycan sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müasir metodlarının təkmilləşdirilməsi.....	67
--	-----------

3.1)Milli sığorta sistemində və sığorta xidmətlərinin istehlak dəyərinin müəyyən edilməsi sahəsinə beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları.....	67
---	----

3.2)Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta xidmətlərinin istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsi yolları.....	72
---	----

NƏTİCƏ.....	79
--------------------	-----------

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	82
--------------------------------	-----------

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Hər bir dövlətin yürütdüyü iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən sayılan sığorta sahəsi ölkə əhalisinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən xidmətdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda iqtisadi münasibətlər, həmçinin sığorta münasibətləri inkişaf edir və bunun nəticəsində yaranan vəziyyət sığorta işinin beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsi tələbini yaradır. Doğrudur, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda sığorta sahəsi gənc bir sahə hesab edilir və müstəqil olaraq təqribən 20 illik bir dövrü əhatə edir. Bu səbəbdən də Azərbaycanda sığorta sahəsi beynəlxalq standartlardan bir qədər geri qalır.

Hal-hazırda Azərbaycanın uğurla davam edən iqtisadi yüksəlişi bütün sahələrdə olduğu kimi, sığorta sahəsinin də genişlənməsində aydın nəzərə çarpır. Lakin ölkə iqtisadiyyatında baş vermiş devalvasiya hər bir iqtisadi sahədə olduğu kimi, sığorta sahəsində də durğunluq yaratmışdır. Bu sahədə baş verən problemlər çoxdur, ancaq bu problemlərin həlli tempi isə çox zəifdir. Bütün bu problemlərə görə sığorta sahəsinin inkişaf istiqamətlərinin öyrənilməsi məsələsi ön plana çəkilmişdir. Bütövlükdə iqtisadi və sosial həyatın başlıca təminatçısı hesab edilən sığorta bazarının və burada əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi bütün dövrlərdə aktual bir mövzudur.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri və onun müəyyən edilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi, eyni zamanda sığorta münasibətlərinin bu və ya digər aspektlərinin öyrənilməsi N.Xudiyev, Ş.Bədəlov, B.Xankişiyev, P.Abdullayev və digər müəlliflər tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işimin məqsədi sığorta fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji və praktiki tədqiqi əsasında milli iqtisadiyyatın formalaşdığı şəraitdə sığorta bazarında əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi istiqamətində tövsiyyə və təklif verməkdən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu, sığorta xidmətinin spesifik xüsusiyyətləri, sığorta xidmətinin qiymət və tariflərinin hesablanması metodları, həmçinin sığorta məhsulu və onun maya dəyərinin tərkibi araşdırılır;
- Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin sığorta təminatı formasında reallaşdırılmasının mövcud vəziyyəti təhlil edilir;
- Sığorta məhsulunun dəyərinin sığorta tariflərində ifadə olunmasının və sığorta məhsullarının çeşidinin genişləndirilməsində tarif siyasəti təhlil edilir;
- Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müəyyən edilməsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqi araşdırılır;
- Sığorta sahəsində, eyni zamanda istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatının predmeti sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müəyyənləşdirilməsi metodlarıdır. Tədqiqatının obyektinə isə milli sığorta bazarıdır.

Dissertasiyanın informasiya bazası. Tədqiqatın aparılması zamanı istifadə olunan materialların mənbələri Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuə və hesabatları, Mərkəzi Bankın, Maliyyə Nazirliyinin, o cümlədən, Dövlət Sığorta Nazirliyinin ümumiləşmiş illik hesabatları, milli sığorta şirkətin illik maliyyə və uçot məlumatları, müxtəlif dövrlərdəki nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi sığorta münasibətlərinin inkişafı, eyni zamanda sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində yanaşmaların hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın nəticəsində aşağıdakı elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- ❖ Sığortanın istehlak dəyərinin tərfi açıqlanmış və sığorta ödənişləri formasında reallaşdırılması zamanı yaranan problemlər aşkarlanmışdır;
- ❖ sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulduğu üzə çıxarılmışdır;
- ❖ Sığort tarif dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi prosesinin müxtəlif mərhələlərində dövlətin rolu və iştirakının qabaqcıl təcrübədən yararlanmaqla təkmilləşdirilməsi mexanizmi əsaslandırılmışdır;
- ❖ Azərbaycanın sığorta bazarında əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyə və dinamikası məlumatlar və müşahidələr əsasında kompleks şəkildə qiymətləndirilmiş və sığorta xidmətinin təkmilləşdirilməsində baş verən ləngiməni aradan qaldırmağa imkan verən təklif və tövsiyələr formalaşdırılmışdır.

İşin həcmi və strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, 9yarımfəsil, nəticə və təklif, Summary, PE3IOME, istifadə olunmuş ədəbiyyat sıyahısından ibarətdir. Dissertasiya işi 12cədvəl, 6 diaqram, 1 şəkil və 1sxem daxil olmaqla 88 makina səhfəsindən ibarətdir.

I Fəsil. Sığorta xidmətinin dəyərinin tətqiqinin nəzəri -metodoloji əsasları

1.1)Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta maliyyə-kredit institutunun mühüm kateqoriyası kimi maliyyə münasibətlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olub, məqsədli pul vəsaitləri fondlarının yaradılmasının və bu vəsaitlərin gözlənilməz hadisələr-risklər nəticəsində baş verən zərərlərin ödənilməsi üçün istifadə olunmasının forma və metodlarını özündə cəmləşdirən sistemdir.¹ Sığorta sığortalıların əmlak mənafeələri və əmlakı ilə əlaqədar zərərlərin, eyni zamanda onların həyat və sağlamlığına vurulan zərərlərin ödənilməsindən, üçüncü şəxslərin, onların əmlak mənafeələrinə və əmlakına vurulan zərərlərlə bağlı sığortalılara qarşı irəli sürdükləri iddiaların təmin edilməsindən ibarət iqtisadi kateqoriyadır və onun yeni iqtisadiyyatın kəsilməzliyini, fasiləsizliyini təmin edən ayrılmaz hissəsidir.

Ölkə əhalisinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu xidmətin inkişaf etdirilməsi hər bir dövlətin yürütdüyü iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən sayılır. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi və sosial həyatda təsərrüfat subyektlərinin hər addımı məhz sığorta münasibəti ilə müşayiət olunur. Bu təcrübəyə əsaslanaraq, müstəqillik qazanıldıqdan sonra ölkəmizdə sığorta münasibətlərinin təşəkkülü və inkişafı sahəsində ilbəliləmə olmuşdur. Müstəqillik əldə etmiş respublikamızın iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin formalaşması da sığorta sisteminin inkişafına meydan açmışdır. Bunun əsas səbəbini belə izah etmək olar : bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkar fəaliyyətini öz riski üzərində qurur, qəbul etdiyi qərarların nəticəsinə görə isə birbaşa məsuliyyət daşıyır. Bu qərarların zərərli nəticələrinə görə ehtiyat tədbiri kimi sığortaya böyük ehtiyac yaranır.

¹ Bəybala Xankişiyev, «Sığorta hamı üçün», Bakı, 2005.

Azərbaycanda sığorta sahəsinin formalaşması ölkəmizin iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rolu olan neft sənayesinin inkişafı və bununla əlaqədar xarici investorların ölkəmizə gəlişindən başlayır. İlk dövrlərdə sənayeyə qoyulan investisiyaların sayəsində sığorta sisteminin tərəqqisi böyük vüsət alır və ilk dəfə İtalyada olduğu kimi Azərbaycan iqtisadiyyatındada ilk sığorta şirkəti gəmiçilik sahəsində yaranır. Bu dövrlərdə xüsusi olaraq Rusiyanın, Almaniyanın gəmilərin sığortası üzrə ixtisaslaşmış nüfuzlu sığorta şirkətləri,eyni zamanda “Llyod” un filialları ölkəmizdə geniş fəaliyyət göstərirdi. Qeyd edim ki, digər sahələr kimi sığorta sahəsinin də inkişaf dövrü iqtisadiyyatımızda neft canlanmasından sonra baş vermişdir. Sığorta sahəsində bu cür inkişafı yolun qət edilməsinə baxmayaraq SSRİ kimi nəhəng imperiyanın yaranması Azərbaycanda sığorta sisteminin tənəzzülə düşər olmasına səbəb oldu və sığorta sahəsinin inkişafı ləngidildi. Ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, ölkəmizdə sığortanın inkişafı bir neçə mərhələdən keçmişdir:

- 1997-ci ildən əvvəlki dövr
- 1917-1990-cı illər dövrü
- 1990-cı ildən bugünə qədər başlayan dövr

1917 –ci ildən əvvəlki dövr oktyabr inqilabından əvvəlki dövr hesab olunur.Bu mərhələdə Azərbaycanda təhkimçilik hüququnun qorunub saxlanması və fərdi kapitalist iqtisadiyyatının inkişafında milli-siyasi maneələrin mövcudluğu ilə əlaqədar sığorta işi gec inkişaf etməyə başlamışdır. Sığorta sahəsində yanğından sığorta, vətəndaşların şəxsi əmlaklarının sığortası daha geniş vüsət almışdı. Həyat sığortası isə Rusiyanın digər regionlarına nisbətən zəif inkişaf etmişdi.1912-ci ilə aid mənbələrin məlumatlarına görə Bakıda 30 sığorta cəmiyyəti və agentliyi fəaliyyət göstərmişdir. 1913-cü ildə Bakıda əhalinin 0,75%-ni həyat sığortası növləri əhatə etmiş, 6 səhmdar cəmiyyət, 3 xarici səhmdar cəmiyyət , dövlət əmanət kassaları, dəmiryolunun müavinət kassası və 2 qarşılıqlı cəmiyyət həyatın sığorta olunması ilə məşğul olmuşdur. Bu dövrdə kommersiya tipli səhmdar

cəmiyyətlər mühüm rol oynayırdılar və sığorta portfelinin 63%-i onların payına düşürdü. Sığorta portfelinin 15% -ini isə zemstovalar, 8% -ini şəhər qarşılıqlı sığorta cəmiyyətləri təşkil edirdi. Ümumilikdə bu mərhələdə 1910-cu il məlumatlarına əsasən Bakıda 18 sığorta kompaniyası fəaliyyət göstərmişdir. Daha çox inkişaf etmiş kompaniyalar “Nyu-York”, “Yardım”, “Xəzər” kimi şirkətlər hesab edilirdi. Azərbaycanda sığorta sisteminin birinci mərhələsi imperatorluq əlamətlərinə məxsus olduğu üçün bu mərhələnin geniş şəkildə təhlili bir o qədər də dəyərli olmamışdır.

Azərbaycan Demokratik Respublika elan olunduqdan sonra, 3il ərzində (1918-1920) sığorta sahəsi tam şəkildə tənəzzülə uğramışdı. Yalnız 1921-ci ildə Xalq Maliyyə Komitəsinin tərkibində Dövlət Baş Sığorta İdarəsi və yerlərdə sığorta orqanları yaradılmaqla sığorta sahəsində canlanma geniş vüsət almağa başladı. Bu mərhələdə dövlət sığortasının təkmilləşdirilməsi və inkişafı SSRİ-nin iqtisadi siyasətinə uyğun şəkildə həyata keçirilirdi.

Sığorta İdarəsi öz fəaliyyətlərini təsərrüfat hesablı prinsipinə əsasən aparırdılar və bu sistemin mühüm xüsusiyyəti əmlakın icbari formada sığorta olunmasına (1929-1931) əsaslanması idi. Ölkədə pul islahatları həyata keçirildikdən sonra şəxsi sığorta da inkişaf etməyə başladı. Bədbəxt hadisələrdən sığorta, qarışıq sığorta, sərnişinlərin sığortası və s. kimi sığorta növləri üzrə işlər islahatlar çərçivəsində genişləndirildi.

1947-ci ildə Dövlət Sığortasında struktur dəyişiklikləri edildi və İnqosstrax yaradıldı. 1958-ci ilə qədər Dövlət sığortası mərkəzləşdirilmiş ümumittifaq strukturu hesab olunurdu. 1958-ci ildən sonra isə sığorta işinin aparılmasına nəzarət tam olaraq müttəfiq respublikaların maliyyə nazirliklərinə verildi. Həyatın qarışıq sığortası üzrə 1956-cı ildən başlayaraq yeni qaydalar qüvvəyə mindi, bu sahədə sadələşdirilmiş variantlar tətbiq edilməyə başladı. Bu ildə dövlət yaşayış fondunun icbari sığortası, eləcə də yerli büdcədən maliyyələşdirilən dövlət təşkilatlarının əmlakının könüllü sığortası ləğv edildi. 1960-1970 illərdə nəqliyyat vasitələrinin,

ev əmlakının sığortasının yeni qaydaları qüvvəyə mindi, eyni zamanda bu illərdə uşaqların sığortası aparılmağa başladı, tikinti risklərin sığortasına isə 1973-cü ildən etibarən aparılmağa başlandı.

1987-ci ildə unikal və antikvar məlumatların sığortası , avtonəqliyyat vasitələrinin kompleks sığortası , qiymətli metal və daş-qaşlardan hazırlanmış məmulatların sığortası, sərnəşinlərin sığortası, inşaat sığortası, məktəblilərin sığortası və bu kimi digər yeni sığorta növləri yaradıldı.

İkinci mərhələnin sonuna qədər, yəni 1991-ci ilə qədər dövlət sığorta sistemi ittifaq –respublika prinsipi üzrə təşkil edilmişdir.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra sığorta sahəsində yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş, bu sektorda sığorta münasibətlərinin inkişafı üçün bir çox addımlar atılmışdır. Buna səbəb isə Azərbaycanda müstəqillikdən sonra bazar münasibətlərinin bərqərar olması, vergi sistemində islahatların aparılması, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onların qorunmasına təminat verilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, digər bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Bazar iqtisadiyyatına keçid əmtəə istehsalçılarının müstəqilliyi, istehsal münasibətlərinin inkişafında dövlətin inzibati təsirinin kəskin surətdə azalması milli sığorta bazarının yaranması prosesini, onun tərkibini, fiziki və hüquqi şəxslərə göstərilən sığorta xidməti növlərini kəskin surətdə dəyişdirdi, təsərrüfat subyektlərinə və müəssisələrə sərbəstlik verildi və bu da könüllü sığortalanmanı zəruri etdi. Bu dövrə qədər sığorta növlərinin rəngarəng olmasına baxmayaraq, bazar xarakteri daşımamış, sığorta məhsul və xidmətlərin keyfiyyəti aşağı olmuşdur. Digər sahələr kimi sığorta sahəsində də xüsusi dövlət siyasəti müəyyənləşdirildi.

İlk addım olaraq 1991-ci ildə sığorta sahəsində tənzimləmə orqanı kimi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti yaradıldı. 1992-ci ildən dövlət inhisarına son qoyularaq özəl sığorta şirkətlərinin yaranması ilə bu iş genişlənməyə başlandı. DSNX sığorta fəaliyyəti sahəsində

dövlət tənzimləməsini və nəzarətini, sığortaçıların , sığortalıların və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının, bu sahədə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunmasını təmin edən icra hakimiyyəti orqanıdır.

Artıq 1994-1995-ci illərdən etibarən ölkəmizdə 60-dan çox sığorta şirkəti fəaliyyət göstərirdi, o cümlədən 53 milli, 9 birgə sığortaçı fəaliyyət göstərirdi. Onların çoxu, yəni təqribən 33-u rəqabətə tab gətirə bilmədi və müxtəlif səbəblərdən, əsasən sığorta olunanların etimadını qazana bilmədiklərinə görə fəaliyyətlərini dayandırdı.

Sığorta sahəsinin özbaşına inkişaf edə bilməməsi səbəbindən qanunvericilik aktlarının və normativ sənədlərin qəbul edilməsi qaçınılmaz idi. Bu səbəbdən də, 1993-cü ilin yanvarında “Sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edilmiş, bir çox normativ sənəd hazırlanıb tətbiq edilmişdir.

1995-ci ilin noyabr ayında möhtərəm Heydər Əliyev Londonda “Adam Smit” Universitetində olarkən iş adamları ilə görüşü zamanı belə bir ifadə işlətməmişdir: “ Sığorta – Azərbaycan üçün yeni və axra qədər öyrənilməmiş sahədir. Biz , şübhəsiz, sığorta işini inkişaf etdirməliyik , lakin bu işi düzgün və peşəkarcasına yerinə yetirmək lazımdır”. Sığorta sahəsinin inkişafı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin diqqətində olmuş və bu baxımdan da bu sahənin təkmilləşdirilməsi üçün hər bir imkanlardan istifadə etmişdir. 1996-cı ildən etibarən ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin sığorta sahəsində düzgün və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində ölkəmizdə sığorta sahəsinə yeni stimül verildi. İngiltərənin “London Giyd”, Amerikanın “Yi-Ay-Gi”, Türkiyənin “Başak”, “Anadolu” sığorta şirkətlərinin təsisçiliyi ilə yaranan birgə müəssisələr bu bazarın inkişafına öz töhfələrini verdi. Bütün bu əməliyyatlar sığorta sahəmizin dünya standartlarına uyğun qurulmasına böyük kömək oldu.

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində sığortanın rolunu artırmaq məqsədi ilə 1996-cı ildə ilk dəfə icbari sığorta haqqında qanun qəbul edildi. “Nəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında

“qanun sığorta bazarının,xüsusilə avtomobil sığortası bazarının inkişafına təkan verdi.Məhz bu sahədə 1995-2003-cü illərdə 9 qanun qəbul edilmişdir.

Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi nəticəsində respublikamızın sığorta bazarının iştirakçılarının sayı artmağa başladı. Hər il sığorta şirkətlərinin maliyyə göstəricilərində, eyni zamanda sığorta haqları, sığorta ödənişləri, nizamnamə kapitalları, investisiya fəaliyyəti və s. artım müşahidə olunmuşdur. Bu dövrdə yaranmış vəziyyət nəzərə alınaraq 1998-ci il dekabrın 11-i tarixində nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin müəyyənləşdirilməsi barədə Milli Məclis tərəfindən qanun qəbul edilib və onun tətbiqi ilə bağlı ölkə Prezidenti Heydər Əliyev 1 fevral 1999-cu il tarixdə 84 sayılı fərman imzalayıb.Həmin fərmana əsasən respublika Dövlət Sığorta Nəzarəti nizamnamə kapitalının minimum 300 milyon manat (60 min manat)qəbul edilib. Bu qanunla güman edildi ki, bəzi sığorta şirkətlər ya birləşəcək, yada sıradan çıxaraq dünya standartlarına uyğun şəkildə formalaşmağa başlayacaq.

Sığortanın inkişaf etdiyi bir dövrdə 1993-cu ilin qanunun bəzi maddələrinin günün tələbinə uyğunlaşdırılmaması əsas problemlərdən birinə çevrilmişdi. Bu səbəbdən də 25 iyun 1999-cu ildə “ Sığorta haqqında ” qanuna ilk dəfə əlavə və dəyişiklər edildi. Bu dəyişikliklə sığorta sektorunda olan boşluqları müəyyən dərəcədə doldurdu. Həmin il məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə “ Məhkəmə və hüquq- mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” qanunu və eyni zamanda əhəlinin sağlamlığının qorunması, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və respublika əhəlisinin tibbi yardım və dərman təminatı alması məqsədi ilə “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edildi.

2001-ci ildə struktur dəyişikliyi aparıldı və sığorta nəzarət funksiyası Maliyyə Nazirliyinə həvalə olundu. Maliyyə Nazirliyi öz növbəsində sığorta işinin dünya standartların uyğun qurulmasında, etibarlı sığorta təminatının yaradılmasında,

sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin qorunmasında mühüm tədbirlər həyata keçirdi. 2000-ci ildə sığorta şirkətlərinin sayı 45 olsa da, onların ümumi nizamnamə kapitalının həcmi 29,6 milyard manat idi. 2001-ci ildə sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə kapitalının həddini müəyyənləşdirən Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərara uyğun olaraq, fəaliyyətdə olan sığortaçılar öz nizamnamə kapitalını 2004-cü ildə 2 milyarda manata (200 min AZN) ,təkrar sığortaçılar isə 5 milyard manata çatdırmalı idi. Artıq 2003-cü ildə sığorta şirkətlərinin sayı 27 olmaqla onların mövcud nizamnamə kapitallarının həcmi 85 milyard manata (8 milyon 500 min AZN) bərabərdir. Yəni şirkətlərin sayı azalmasına baxmayaraq, onların nizamnamə kapitallarının həcmi 3 dəfəyə qədər artmışdır ki, bu da sığortalılara etibarlı sığorta təminatı yarada bilərdi.

Bütün islahatlar və qəbul edilmiş qanunlardan sonra sığorta sektorunda canlanma müşahidə olundu. Əgər 2001-ci ildə sığorta haqlarının ümumi həcmi 77,6 milyard manata (7 milyon 760 min AZN) ,2003-cü ildə isə bu rəqəm 279 milyard (27 milyon 900 min AZN) çatmışdır. Bu da üç ildə sığorta haqqının 3,2 dəfə artımı demək idi. Əgər 1995-ci ildə ümumi daxili məhsulda sığorta payı 0,16 %, 1998-ci ildə 0,35% təşkil edərsə, 2013-cü 0,7 faizə bərabərdir. Adambaşına 1995-ci ildə 0,74 manat sığorta haqqı düşürdü.

Əldə olunan bu nailiyyətlərin davamı olaraq 2003-cü ildə sərnişinlərin həyatını qorumaq məqsədi ilə “Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında” qanun qəbul olundu. Bu qanunun qəbul edilməsi sosial yönümlü bir addım oldu. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin öz əmlaklarını və mülki məsuliyyətlərini yanğından sığortalaması məqsədi ilə “Yanğından icbari sığorta haqqında” qanun da qəbul olundu. Bu qanun sahibkarların maliyyə təhlükəsizliyini təmin edən əsas normativlərdən biridir. 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının “ Sığorta fəaliyyəti haqqında” son qanunu qəbul edildi.

Sığorta iqtisadi bir qrupdur və onun nəzarəti mexanizmi dünyanın hər yerində mövcuddur. Ona görə ki, bu sahədə neqativ hallar baş verməsin, sığorta sistemi

sağlam rəqabət əsasında inkişaf etdirilsin. Sığortaya nəzarət funksiyasını həyata keçirən Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bu istiqamətdə geniş işlər aparılır. Bu baxımdan 2013-cü ildə “Sığorta haqqında” Qanuna bir neçə əlavə dəyişikliklər edildi.

Bütün bu islahatlar və tədbirlər hazırda ölkənin iqtisadiyyatına, həmçinin hüquqi şəxslərin, vətəndaşların əmlakına və əmlak mənafeələrinə vurula biləcək zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi bu məqsədlərlə büdcə xərclərinin azaldılması, sığortalıların hüquq və mənafeələrinin qorunmasına etibarlı təminatının yaradılması, ölkəmizdə sığorta sektorunun inkişaf etdirilərək dünya sığorta sisteminə inteqrasiya olunması prosesini sürətləndirəsi, eyni zamanda da sığorta sahəsində mövcud problemlərin aradan qaldırılması və sığorta işinə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilmişdir. Lakin bu islahatlara baxmayaraq sığorta sahəsi bugünkü gündə digər sahələrə nisbətən zəif inkişaf etmiş və özünü doğrultmamışdır. Nəqbin bir sahə kimi qiymətləndirilən sığorta sektorunun gücləndirilməsi üçün aparılan əsas siyasətlərdən biri sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə kapitalının müntəzəm olaraq artırılaraq kəmiyyət dəyişikliyindən keyfiyyət dəyişikliyinə keçirilməsinə nailin olunmasından ibarətdir. Bununla da son 10 ildə kapitallaşma 16 dəfə, gəlirləri 17,5 dəfə artıb. 2004-2015 illər ərzində qeyri-həyat sığorta şirkətləri üçün kapitalla olan tələb 1,0 mln manatdan 5mln manata kimi yüksəlib.

Sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə kapitalının ildən –ilə artırılması nəticəsində bazarda maliyyə imkanları çatışmamazlığı səbəbindən bir çox sığorta şirkətləri möhkəmlənə bilməyərək, sığorta bazarını tərk edib yerlərini daha sağlam şirkətlərə buraxırlar. Bunu nəticəsidir ki, 1999-cu illə müqayisədə sığorta şirkətlərinin sayı 50 fəzi azalıb. Hal-hazırda isə sığorta bazarında 25 sığorta şirkəti öz fəaliyyətini davam etdirir. 2015-ci ildə ölkəmizdə 27 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərirdi ki, onların 22 milli, 5 isə birgə sığortaçılarıdır. Eyni zamanda 25 qeyri-həyat sığortası üzrə, 1 təkrar sığorta üzrə sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir.

Hal-hazırda sığorta bazarında gözə çapacaq dərəcədə inkişaf olsada digər qeyri-neft sektorlarında olduğu kimi durğunluq və bir qədər də geriləmə müşayət olunur. Baş verən durğunluğun başlıca səbəbi 2015-ci ilin əvvəlində ölkədə baş verən devalvasiya olmuşdur. Sığorta fəaliyyətinin baza prinsipləri hər yerdə eyni və bir növ standartdır. Hökm sürən böhran vaxtı iqtisadi durumu pisləşən şirkətlər bu standartlara cavab verə bilməyərək bazardan gec –tez çıxmalı olurlar. Bunun nəticəsidir ki, 2016-cı ilin yanvar tarixinin məlumatına əsasən sığorta bazarında 25 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir.

Ölkəmizdə baş verən durğunluğa, qeyri-neft sektorunun geriləməsinə baxmayaraq, sığorta sahəsində aparılan islahatlar nəticəsində sığorta bazarı yaxın illərdə respublika iqtisadiyyatında mühüm yer tutacaqdır.

1.2) Sığorta xidmətinin məzmunu və spesifik xüsusiyyətləri

Bazar iqtisadiyyatının ən vacib atributlarından biri sayılan sığorta hər şeydən öncə zərərdən, risklərdən, baş verə biləcək hadisələrin mənfi təsirlərindən müdafiə sistemidir. İstehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin fasiləsizliyinə təminat qazanmaqdan ötəri ixtisaslaşmış yenidən bölgü münasibətlərini xarakterizə edən sığorta iqtisadiyyatda spesifik funksiyalar yerinə yetirilməsi ilə bağlı olan maliyyə münasibətlərinə aid edilir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaların sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə bir sıra təbii hadisələr barədə əvvəlcədən təminat verilsə də, yanğına qarşı qurğuların qurulmasına, sel sularının qarşını almaq məqsədi ilə iri çaylar üzərində elektrik stansiyalarının tikilməsinə, seysmik zonalarda zəlzələyə dözümlü tikililərin inşa edilməsinə və sair tədbirlərin görülməsinə baxmayaraq, baş verə bilən zəlzələ, partlayışlar, yanğın və digər gözlənilməz fəlakətlər nəticəsində cəmiyyətə külli miqdarda maddi ziyan dəyir, insanların həyat və sağlamlığı üçün

təhlükə yaranır. Bu cür hadisələr zamanı məhv olmuş və zədələnmiş əmlakların bərpasına böyük məbləğdə vəsait tələb olunur. Bu da vətəndaşlara ,o cümlədən, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə ciddi maliyyə problemi yaradır. Bu zaman bu problemin aradan qaldırılmasında mümkün zərərlərin maddi təminatının ən yaxşı və geniş yayılmış aləti kimi çıxış edən, eyni zamanda cəmiyyətin yaşam qabiliyyətinin ən vacib faktorlarından hesab olunan sığortanın rolu əvəz edilməzdir.

Bazar münasibətlərinin yeni şəraiti əmlak maraqlarının qorunması ilə bağlı olan sığorta sahəsinin yenidən qiymətləndirilməsi və qiymətləndirilməsi aktuallığını önə çəkir. Təsərrüfat subyektlərinin əmlak maraqları dedikdə isə əmlaka sahib olmaq, həmin əmlak barədə sərəncam vermək və istifadə etmək sahəsində, həmçinin bunlarla bağlı olan mülki məsuliyyəti, müxtəlif gəlir mənbələri ilə bağlı əmlak maraqları başa düşülür. Əmlak maraqlarına əmlak sahibinin öz səhlənkarlığından tutmuş həqiqi gözlənilməz hadisələrin nəticəsində zərər vurula bilər. Bu cür gözlənilməz hallar əmlak maraqlarına zərər yetirə biləcək risklər adlanır. Sığortaçı tərəfindən sığorta etdirən və olunanların iqtisadi maraqlarına dəyər biləcək zərərlər üzrə risklərin yenidən bölgüsünü sığorta işi xarakterizə edir. Eyni zamanda sığorta işi sığorta risklərinin bölüşdürülməsi yolu ilə sığorta müdafiəsinin təşkilatçısı vəzifəsini yerinə yetirir.

Sığorta müdafiəsi isə sığortaçının sərəncamında olan ehtiyat fondunun vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. Ehtiyat fondlarının yaradılması və istifadə edilməsi məsələsinə dair iqtisadçılar bir çox fikirlər irəli sürmüşdülər. Bəzi müəlliflər K.Marksın ehtiyat və sığorta fonduna dair fikirlərini təhlil etmiş və K.Marksın bu anlayışları sinonim kimi tətbiq etməsi qənaətinə gəlmişdilər. Bəzi müəlliflər isə buna zidd ideyalar irəli sürürdülər. Sovet dövrünün alimlərinin fikrincə sığorta fondu təbiət qüvvələrinin təsiri altında yaranan zərərlərin aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulan fonddur. Bütün bu fikirləri ümumiləşdirərək qeyd edirəm ki, müasir ədəbiyyatlarda sığorta fondu və ehtiyat fondları anlayışları müxtəlif mənalarda istifadə olunur. Sığorta ehtiyatları sığortaçının sığorta və ya

təkrarsığorta müqavilələri üzrə öhdəliklərinin məcmusudur. Ümumilli sığorta fondu anlayışı isə 2 aspektdə şərh olunur:

- cəmiyyətdə formalaşmış bütün sığorta fondları və ehtiyatlarının cəcmuyu kimi;
- sığorta müdafiəsinin sığortalama metodu vastəsi ilə təmin olunması məqsədi ilə formalaşdırılan maliyyə vəsaitlərinin məcmuyu kimi.

Bugünkü mövcud sığorta fondu, sığorta bazarı , qanunvericilik aktları uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmiş və formalaşmışdır. Tarix boyu məhsuldar qüvvələrin artımı sığorta işinin formalaşmasını və inkişafı zərurətini yaratmışdır. Sığortanın formaları çox qədim zamanlardan mövcud olmuş, sığortaya bənzər əməliyyatlar aparılmışdır. Bu əməliyyatlara təxminən e.ə. III-IV min illiklərdə təsadüf edilir. Bəzi faktlara görə isə ilk dəfə sığorta Şumerdə meydana gəlmişdir. Buradan da məlum olur ki, sığorta o vaxtdan indiyədək uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Burada, (indiki Qədim İraq) dəniz ticarəti ilə əlaqədar olaraq daşınma zamanı yüklərin məhv olmasına qarşı onların maraqlarını qorumaq məqsədilə yerli tacirlərə pul məbləğləri verilirdi. Eyni zamanda ticarət mərkəzi hesab edilən Babildə karvan sahiblərinə borc verən sərmayədarlar, karvanları qarət edildikdə və ya pulları güclə əllərindən alındıqda,tacirləri stimullaşdırmaq üçün tacirlərin borclarını silər və bunun müqabilində tacirlər borcu geri qaytardıqları zaman, öz üzərlərinə götürdüləri risqə görə borcun əsas məbləğinin müəyyən faizi miqdarında əlavə pul alırdılar.Bu cür fəaliyyətlər sonralar kral Hammurapi tərəfindən qanuniləşdirildi.

Ümumiyyətlə, gəmiçilik sahəsi daha riskli sahə olduğu üçün, sığorta sahəsinə yaranması və inkişafı bu sahə ilə əlaqədar olmuşdur. Harda dəniz ticarəti inkişaf edirsə, orada da sığorta sahəsinə rast gəlinirdi. Yunanlar arasında bəzi şəxslər gəminin daşdığı yükə görə borc verib, gəminin limana çatdırılması risqini öz üzərinə götürür və gəmi geri qayıdarkən öz pulu ilə əlavə müəyyən faiz də alırdı.

Fərdi qəza sığortasının ilkin ruşeymləri isə e.ə 970-934-cü illərdə Misirdə meydana gəlmişdir. Misir piramidalarında bədbəxt hadisə zamanı fəhlə ağır şəkildə xəsarət almış, öz işçi yoldaşları ailəsinə kömək məqsədi ilə yardım xəzinəsi təşkil etmişdilər.

Sığortanın əsas inkişaf tarixi e.ə. XI-X gəmiçilik sahəsinin geniş şəkildə inkişaf etdiyi İtalya ərazisindən başlayır. Yükün və daşımanın müddətindən asılı olaraq yük daşıyanlar tacirlərə və bankirlərə “riskin qiymətini” - əlavə pul məbləğini ödəyirdilər. “Riskin qiyməti” daha sonra sığorta mükafatı adlanmağa başladı. Tədiyyə əsaslı sığorta ilk dəfə 1250-ci il Venesiya, Genuya, Pizavə sair şəhərlərində rast gəlinmişdir. 1559-cu ildə ser Nikolas Bakon kraliça Yelizaveta hakimiyyətinin Parlamentinin birinci iclasında demişdir: “ Qoy təhlükələrlə dolu səyahətə çıxan hər bir ağıllı tacir pulunun bir hissəsini qorumaq naminə onun digər hissəsindən ayrılınsın”. Sığorta sahəsində baş vermiş ilkləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- ✓ İlk sığorta müqaviləsi : 1347-ci il 23 oktyabr tarixində İtaliyanın Genuya limanından Mayorkaya gedən “Santa Klara” gəmisində daşınan yükə təminat verilməsi məqsədilə hazırlanmışdır.
- ✓ İlk sığorta şirkəti : 1424-cü ildə yenə də Genuya şəhərində yaradılmışdır.
- ✓ İlk qanun : 1435-ci ildə elan edilmiş Barselona fərmanıdır ki, bu fərman da ilk sığorta işi üzrə qanun hesab edilir.

Sığorta sahəsi bu dövrlər ərzində ancaq dəniz ticarəti ilə bağlı olmuşdur. Quru sahədə sığorta isə 1666-cı ildən etibarən formalaşmağa başladı. Buna səbəb isə həmin ildə Londonda baş verən böyük yanğın idi. Dörd gün davam edən yanğında 13000 ev və 100 kilsənin yanıb-külə dönmüşdü. Sonradan bu hadisə ilə bağlı 1667-ci ildə Yanğın Bürosu yaradılmış, 1684-cü ildə isə bu büroya rəqib olaraq bir ortaqlıq şəklində ilk yanğın sığorta şirkəti fəaliyyətə başlamışdır.

Sənaye inkişaf etdikcə, sığorta sahəsində də yeniliklər baş verir, ona tələbat artırdı. Artıq XVIII əsrdə 3 müstəqil sığorta növü mövcud idi : dəniz,

heyvanların tələfatı və yanğından sığorta. Sığorta sahəsi XX əsrin I yarısında daha intensiv inkişaf etmişdir. Onun yeni növləri, formaları meydana gəlmişdir. 1850-ci illərdə 7 dövlətdə artıq 30 sığorta şirkəti mövcud idi. İngiltərədə 14, ABŞ-da 5, Almaniyada 3 sığorta şirkəti mövcud idi.

1990-cı illərdə sığorta şirkətləri 100 dövləti əhatə etmiş, bu günə qədər onların sayı 10000-dən artıq olmuşdur(ABŞ-da- 41%, Avropada-39%, Latın Amerikasında - 7%, Afrikada – 3%, Avstraliya - 4%, Asiyada isə 6%-dir). Hal-hazırkı dövrdə isə Avropada fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sayı 7% azalmış və onların sayı 4786-ya düşmüşdür.

Sığorta fəaliyyəti həm fərdi sığorta istiqamətində, həm də sosial sığorta istiqamətində aparılır. Sosial sığorta sahəsi dövlətin sosial siyasətinin tərkib hissəsidir. Bu sahə kollektiv həmrəylik prinsipinə əsaslanaraq, cəmiyyətdə əhalinin rifah halının yüksəldilməsinə, həmçinin sosial qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılmasına yönəldilir. Fərdi sığorta sahəsi iqtisadiyyatın ayrıca sahəsi olaraq məcmu sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin ekvivalentliliyinə əsaslanır.

Sığorta sığortalının maliyyə ehtiyacını təmin edir və bu ehtiyacın həddi qeyri-müəyyən olsa da, ölçülə bilən olur. Bu sahənin əsas vəzifəsi isə ehtiyac olan hallarda vəsaitlərin verilməsidir. Bu cür ehtiyac isə hər hansı bir təhlükənin reallaşdırılması halında yaranır və bu təhlükənin onun üçün neqativ iqtisadi nəticələrini aradan qaldırmaq zəruriyyəti ilə şərtlənir. Burada əsas diqqət yetirilən məsələ odur ki, yalnız pul formasında ölçülə bilən zərərlər törədə bilən risklər sığorta oluna bilər. Belə ki, dəyərinin ölçülməsi mümkün olmayan predmetlər sığortalanmır. Məsələn kimi ailə fotosəkilləri, hər hansı məktubları göstərmək olar.

Sığortanın özünəməxsusluğunu xarakterizə edən aşağıdakı mahiyyət əlamətlərini göstərmək olar:

-sığorta iştirakçıları arasında sığorta zamanı dəymiş zərərin aradan qaldırılması həyata keçirilir. Sığorta iştirakçıları dedikdə, sığorta olunanlarla sığorta edənlər başa düşülür. Bu zaman sığorta iştirakçıları nə qədər geniş olarsa, onda zərərin aradan qaldırılmasında hər bir sığortaçıya o qədər az pul düşər.

-Sığorta zərərlərin vaxtında ərazi vahidləri arasında bölüşdürülməsini təmin edir. Bir il ərzində sığorta fondunun vəsaitlərinin səmərəli ərazi bölgüsü üçün çox böyük ərazi və o qədər sığorta obyektinin olması lazımdır. Zərərlərin vaxtında aradan qaldırılması fəvqəladə halların təsadüfi xarakteri ilə əlaqədardır.

-Sığorta fondu vastəsi ilə zərərlər qapalı şəkildə aradan qaldırılır. Belə ki, zərərin qapalı şəkildə bölüşdürülməsi xüsusiyyəti sığortanı digər maliyyə kateqoriyalarından əsaslı şəkildə fərqləndirir. Hər zaman sığorta qapalı bölgü münasibətlərini, maliyyə isə açıq bölgü münasibətlərini ifadə edir. Zərərin qapalı şəkildə paylaşdırılması üçün sığorta iştirakçılarının təsbit edilmiş sığorta haqlarının hesabına formalaşan məqsədli təyinatlı maliyyə-sığorta fondları yaradılır. Bu fondun vəsaitləri yalnız onu yardım iştirakçıları tərəfindən istifadə olunduğu üçün sığorta haqqının ölçüsü onların hər biri üçün paylaşdırılan zərər məbləğini ifadə edir.

-Sığortalama prosesində pulun yenidən bölgüsü münasibətləri meydana çıxır. Baş verən bölgüdə həlledici şərt kimi sığortaçıya sığorta etdirən tərəfindən vaxtlı-vaxtında sığorta haqlarının köçürülməsi çıxış etməlidir. Bunsuz yenidən bölgü prosesini təşkil etmək qeyri-mümkündür.

- Sığortanın ən əsas xarakterik prinsiplərindən biri də ekvivalentlikdir. Bu zaman sığorta fonduna səfərbər olunmuş vəsait tarifi dövrü ərzində sığorta işinin aparılmasına çəkilən xərclər çıxıldıqdan sonra sığorta ödənişləri formasında sığortalılara qaytarılmalıdır. Ekvivalentlik prinsipi bir sığortaçı ilə bir sığortalı arasında deyil, bir sığortaçı ilə bütün sığortalılar arasında olmalıdır.

Hər sahədə olduğu kimi sığortasında mahiyyəti funksiyalarında açılır. Sığortanın dörd əsas funksiyası vardır: risk, xəbərdarlıq, yığım, nəzarət.

Risk funksiyası nəticəsində dəyərin pul formasının məbləği təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsi ilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçılarının arasında bölüşdürülür. Xəbərdaredici funksiya sığorta fondunu vəsaitlərinin bir hissəsi hesabına sığorta risklərinin azaldılması tədbirlərinin maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu funksiyanın reallaşdırılması məqsədilə sığortaçı xüsusi pul fondu yaradır. Bu funksiya ilə sığortalanmış obyektə mühafizəkar münasibət göstərməsinə yönəlmiş hüquqi təsirlər də müəyyən edilir. Sığortanın yığım (əmanət) funksiyası özünü həyat sığortasında biruzə verir. Həmin funksiya həyat sığortasından bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə əvvəlcədən şərtləşdirilmiş sığorta məbləğinin yığılmasını xarakterizə edir. Sığortanın başqa bir funksiyası olan nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin məqsədli şəkildə formalaşması və bu vəsaitlərdən məqsədli şəkildə olunmasına əsaslanır. Nəzarət funksiyası müvafiq normativ-hüquqi sənədlərlə reallaşır. Sığortaçının daxili strukturunda bu funksiyanı onun işçiləri tərəfindən həyata keçirilsə, xaricdən həmin funksiya ölkədə sığortaya nəzarət edən orqan tərəfindən həyata keçirilir.

Sığorta bazarında satılan məhsullar sığorta xidmətləri adlanır. Sığorta xidmətləri spesifik əmtəədir. Belə ki, adi əmtəə bazarında satılan məhsulların keyfiyyəti, xarakterik və spesifik xüsusiyyətləri alıcı tərəfindən yoxlanıldığı halda sığorta xidməti isə bu cür xarakterik xüsusiyyətlərə malik deyildir. Başqa sözlə, alıcı həmin məhsullara yeni əmtəə bazarında satılan məhsula toxuna bilər, iyləyə və ya dada bilər. Ancaq sığorta xidmətlərini nə dadmaq, nə iyləmək, nə də toxunmaq mümkün deyildir.

Ən sadə şəkildə ifadə etmiş olsaq, sığorta məhsulunun satılması, yəni sığortalanması prosesində sığortaçı ancaq müəyyən mülahizələrini satır. Yəni, sığortalının həyatına, sağlamlığına və ya maddi əmlakına müəyyən zərər yetirilərsə, yəni sığorta hadisəsi baş verərsə, onda sığortaçı vəd etdiyi məhsulu,

yəni sığorta xidmətini -sığorta müqaviləsində göstərilən şərtlər daxilində sığortalıya dəymiş zərər nəticəsində müəyyən məbləği ona verəcəkdir.

Sığorta məhsulunun və ya sığorta xidmətinin aşağıdakı xarakteristikası fərqləndirilir:

- 1) Texniki xarakteristika – Buna göstərilən təminatları, onların səviyyəsini, tətbiq olunan fransiza daxildir
- 2) İqtisadi xarakteristikası – Sığorta qiyməti, sığorta məbləğinin indeksləşdirilməsi, sığortaçının mənfəətdə iştirak səviyyəsi, etibarlılığı və reytingi aid edilir. Burada sığorta qiyməti obyekt sığortalandıqda onu müəyyən edən dəyəridir və eyni zamanda sığortalanan obyektin dəyərinin müəyyən edilməsi prosesidir. Sığorta qiymətləndirilməsi, sığorta məqsədləri üçün əmlakın dəyəridir.
- 3) İctimai dəyərlilik- bura sığortaçının mənfəətliliyi, qabaqcıl və prestijli olması, təhlükəsizlik və sair aid edilir. Sığorta bazarından sığortaçının prestijliliyi və etibarlılığı nə qədər yüksək olarsa, onun bazarda mövqeyi bir o qədər möhkəm olacaqdır.
- 4) Sığorta məhsulları əsas fundamental tələbat əlamətlərinə görə böyük qruplarda qruplaşdırırlar. Bu qruplar vastəsi ilə sığorta məhsulları konkret sığortalının sığorta müdafiəsini təmin etmiş olur. Sığorta məhsulunun qruplar vastəsi ilə sığortalı özünə uyğun iqtisadi təhlükəsizliyi seçir və həmin məhsuldan istifadə edir.

İstənilən sığorta xidməti struktur baxımından aşağıdakı tərkib hissələrdən ibarətdir:

- ❖ Sığorta təminatı
- ❖ Sığorta məbləğləri
- ❖ Tətbiq olunan tariflər
- ❖ Tətbiq olunan risklər

Sığorta təminatı (eng.-insurance cover)– sığortalanmış halların faktiki baş verməsi zamanı sığortalı üçün təminat verilmiş pul məbləğidi.²

Sığorta məbləği- (eng.- insurance sum) obyektin sığortalanması üçün hesablanmış qiymət məbləğidir və obyektin və ya riskin sığortalandığı məbləğ sığorta məhsulunun əsas tərkib hissəsidir. Sığorta məbləği – sığortalanmış risklər üzrə sığortaçının öhdəliyinin qanunvericilik, yaxud müqavilə ilə müəyyənləşdirilmiş məbləğlə ifadə olunan son həddidir.³

Tətbiq olunan sığorta tarifi -(ing.rate of insurance) sığorta müqaviləsi üzrə sığorta haqqının hesablanması üçün qanuna uyğun olaraq müəyyən olunan əmək haqqı fonduna tətbiq olunan faiz dərəcəsidir⁴

Tətbiq olunan sığorta riski -sığorta obyektinə bağlı itkilərin və ya zərərlərin yaranmasına səbəb olan hadisənin baş verməsi və ya halın yaranması ehtimalı, həmçinin bu ehtimala qarşı sığortaçının üzərinə götürdüyü öhdəlik.⁵

1.3) Sığorta xidməti qiymətlərin və tariflərin hesablanması metodikası.

Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin öyrənilməsində əsas cəhətlərdən biri də onun qiymətinin müəyyənləşdirilməsidir. Sığorta xidmətinin dəyərinin pulla ifadəsi sığorta xidmətinin qiyməti adlanır. Geniş mənada desək, sığorta xidmətinin qiyməti dedikdə, sığorta təkliflərində ifadə olunan sığortanın mübadilə dəyəri başa düşülür.

² *Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiasiyasının «Sığorta Terminləri lüğəti» (2005), səh. 20.*

³ «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 25 dekabr tarixli Qanunu, maddə 1.1.15

⁴ «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il 11 may tarixli Qanunu, maddə 2.0.17

⁵ «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 25 dekabr tarixli Qanunu, maddə 1.1.18

Sığorta xidmətinin qiymətində sığorta xidmətinin göstərilməsinə sərf olunan ictimai zəruri məsrəflər əks olunur. Bu isə sığorta işinin aparılması və sığorta ödənişinin həcmi ilə müəyyən olunur.

Sığorta xidmətinin qiyməti rəqabət şəraitində müqavilənin obyektidir və o, həmişə müəyyən həddə doğru hərəkət edir. Praktikada sığorta xidmətinin qiyməti yuxarı və aşağı sərhədlərə malikdir.

Sığorta xidməti qiymətinin aşağı həddi- sığortaçı ilə sığortalı arasında ekvivalentlik prinsipinə istinad edir. Yəni sığorta xidmətinin qiymətinin aşağı həddində daxil olan sığorta tədiyyələri ilə sığortaçının sığorta təminatı, yəni sığorta ödənişləri bərabər olmalıdır.

Qiymətinin yuxarı həddi isə sığortaçının konkret maliyyə tələbatı ilə bağlıdır. Sığorta xidmətinin qiymətinin yuxarı həddi sığortaçının tələbatına əsaslanarsa da, o müəyyən limit daxilində həyata keçirilməlidir. Çünki çox yüksək tariflər müştəri bazasının daralmasına, sığortaçının qeyri-əlvərişli maliyyə durumuna düşməsinə gətirib çıxara bilər. Sığorta şirkətinin müvəffəqiyyətli fəaliyyəti hər şeydən öncə seriyalı sığorta xidmətləri növlərinin proqnozlaşdırılmasından xeyli dərəcədə aslıdır. Belə ki, müştəri bazasına stimül verən yeni keyfiyyətli sığorta məhsulları elmi tətqiqatlara əsaslanmalı və bazar konyukturasına uyğun tətbiq edilməlidir. Belə xidmətlər siyahısına risklərin minimumlaşdırılmasına yönələn təbirlər, müştərilərə servis xidmətinin göstərilməsi və sair aid edilə bilər. Bütün bu əməliyyatların müvəffəqiyyətliliyi anderrayterin siyasətindən aslıdır. O, bazarı düzgün qiymətləndirdikdə, istehlakçıların, yəni sığortalıların tələbatını düzgün müəyyənləşdirdikdə, elmi texniki tərəqqinin nəliyyətlərini yeni sığorta məhsuluna tətbiq etdikdə, sığortaçı sabit maliyyə durumuna sahib olacaqdır.

Konkret sığortaçının xidmətinin qiyməti onun sığorta portfelinin həcmindən və strukturundan aslıdır. Bu portfeldə investisiya fəaliyyəti, gözlənilən

gəlirlər, idarəetmə xərclərinin böyüklüyü əks olunur. Belə ki, sığorta məhsulunun qiymətinə 2 element daxildir: istehsal xərcləri və sığortaçının mənfəət norması. Mənfəət norması ümumilikdə maliyyə bazarı üzrə formalaşan və maliyyə qoyuluşları üzrə əldə edilən mənfəətlilik normasına uyğun gələn bir qiymət əlavəsi başa düşülür. Sığortaçının konkret maliyyə strategiyasından asılı olaraq mənfəət norması həm artırıla, həm də azaldıla bilər. Sığorta məhsulunun bazar qiymətinin təbəddüdləri də məhz bundan asılı olur. Sığorta məhsulunun qiymətinin dəyişməsinin sığorta portfelindəki sığortalıların sayına olan nisbəti sığorta qiymətinə nəzərən sığorta xidmətləri istehlakının elastikliyi adlandırılır. Qiymətlərin dəyişməsi zamanı müştərilərin sayının dəyişməsi nə qədər azdırsa, istehlakın elastikliyi də bir o qədər azdır.

Sığortaçının qiymətlər üzrə siyasətinin müəyyənləşdirilməsində ən mühüm göstəricilərdən biri sığorta xidmətinin istehlakının elastiklik göstəricisi hesab olunur. Məsələn ölkəmizdə (MDB-də olduğu kimi) qiymət üzrə istehlakın elastikliyi inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən xeyli yüksəkdir. Bu hər şeydən əvvəl insanların iqtisadi təfəkkürü, sığorta mədəniyyəti və s. amillərlə əlaqədardır.

Sığorta məhsulunun qiyməti sığorta tariflərində ifadə olunur. Sığorta tarifləri tələb və təklifdən aslıdır və o rəqabət mübarizəsində təşəkkül tapır. Eyni zamanda sığorta tarifləri konkret sığortaçının sığorta çantasının həcm və strukturundan, habelə, investisiya fəaliyyətinin keyfiyyətindən, idarəetmə xərclərinin həcm və strukturundan, eyni zamanda sığortaçının proqnozlaşdırılan və gözlənilən mənfəətində aslı olur. Əgər sığorta tarifi həddən artıq yüksək müəyyən edilmişsə, sığorta fondu vasitəsilə artıq vəsaitin yenidən bölgüsünə, yəni sığortalıların artıq vəsaitinin cəlb edilməsinə səbəb olur. Tariflər aşağı müəyyən edilməsi isə sığorta fondunun lazımı həcmdə yaradılmamasına səbəb olar. Bu isə sığortaçının sığortalılar qarşısında götürdüyü vəzifələrin vaxtında yerinə yetirə bilməməsinə səbəb olar. Ümumiyyətlə, sığorta tariflərinin qurulması zamanı qarşıya qoyulan başlıca vəzifə hər bir sığorta olunana və ya hər bir sığorta məbləği vahidinə düşən

ehtimal zərər məbləğinin müəyyən edilməsidir. Bu səbəbdən də, sığorta tarifləri elə təyin edilməlidir ki, o həm sığorta ödənişlərinin verilməsinə, həm də sığorta işinin aparılması xərclərinə kifayət etmiş olsun. Həmçinin tariflər elə müəyyən edilməlidir ki, sığorta fonduna toplanan vəsaitlər tarif dövrü ərzində zəruri çıxılımlar həyata keçirildikdən sonra sığortalılara qaytarılmış olsun, sığorta tariflərinin həcmnin dəyişməz qalmasına nail olunsun və sığorta tarifləri əlçatan, geniş əhali kütləsi üçün imkan daxilində olsun.

Bir spesifik əmtəə kimi sığorta məhsulunun qiymətinin düzgün müəyyən edilməsi sığortaçının müəyyən hədlər daxilində yürütdüyü tarif siyasətindən də aslı olur. Tarif siyasətində öz növbəsində sığortaçının marketinq fəaliyyətindən, konkret hədəflənmiş maliyyə siyasətindən bir başa aslıdır.

Sığorta tarifi sığorta haqqının sığorta məbləği vahidindən götürülmüş dərəcəsidir. Daha dəqiq desək, sığorta tarifi il ərzində sığorta məbləğinin müəyyən vahidinə düşən sığorta haqqıdır.

Sığorta tariflərinin müəyyən edilməsinin iqtisadi –riyazi metodlar sistemi aktuar hesablamadır. Aktuar hesablaşmalar sığorta hadisələri statistikasının təhlilinə, sığorta məbləğlərinin ödənilməsinin kəmiyyət göstəricilərinə və onların qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır.

Aktuari- sığorta qaydalarına, investisiya, maliyyə, demoqrafik və digər sahələr aid nəzəri və statistik məlumatlara əsasən sığorta tariflərini hesablayan və onların şərtlərini hazırlayan şəxsdir. Bu işlər aparılan zaman mənfəət və ehtiyatların yaranmasının zəruriliyi nəzərə alınmalıdır. Aktuar işinin əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- Riyazi metodlar, statistik məlumatlar, ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika əsasında sığorta tariflərinin hesablanması və sığortaçının risklərinin təhlükəsizliyinin təmin edir;

- sığorta məhsullar üzrə müvafiq statistikaya əsasən baza tariflərinin müəyyən edir;
- zərərlik əmsalının idarə edilməsi sahəsində təkliflər hazırlayır;
- həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarını hesablayır;
- sığorta məhsulları üzrə təqdim edilən sığorta risklərini təhlil edir;
- sığorta tariflərinin hesablanması metodikasını təkmilləşdirir.

Aktuar hesablamalar yerinə yetirdiyi funksiyalarla yanaşı bir sıra xüsusiyyətlərə də malikdir: Ayrı-ayrı illərdə ümumi qanunauyğunluq kütləvi sığorta hadisələri vasitəsilə yaranır; Sığortaçı tərəfindən göstərilən sığorta xidmətlərinin maya dəyərinin hesablanması bütün sığorta obyektlərinə nəzərən aparılır; Sığorta ehtiyatlarının yaradılması və onun optimal həcmnin müəyyən edilməsi zəruridir.

Sığorta tarifi sığorta haqlarının əsasını təşkil edir və brutto-stavka adlanır. Sığorta sahəsində müqavilələri brutto-stavka əsasında bağlanır və o iki hissədən ibarətdir: netto-stavka və əlavə. Netto-stavka sığorta ödənişlərinin verilməsinə yönəldiyi halda, netto-stavkaya əlavə sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclərin ödənilməsinə yönəldilir. Netto-stavka brutto stavkanın əsas tərkib hissəsini, yəni təqribi 70-80 faizini təşkil etdiyi üçün sığorta tariflərinin hesablanması zamanı əsas məsələ netto-stavkanın hesablanmasıdır. Belə ki, netto-stavkanın hesablanması baxılan sığorta növünün həyat və ya qeyri-həyat sığortası sahəsinə aid edilməsindən asılı olduğu halda, brutto-stavka eyni düsturla hesablanır. Brutto- dərəcə sığorta məbləği vahidi ilə (100 manat qəbul edilir) hesablanır.

Sığorta tariflərini sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinə uyğunlaşdırmaq üçün tarif stavkalarının diferensiasiyası keçirilir. Tarif stavkalarının diferensiasiyası:

- sosial,
- ərazi,
- əmlak əlamətləri üzrə həyata keçirilir.

Sosial əlamətlər üzrə tarif stavkalarının differensiyası sığorta olunanlar kateqoriyası üzrə, ərazi üzrə tarif stavkalarının differensiyası sığorta obyektlərinin hansı regionda olması istiqamətində, əmlak üzrə tarif stavkalarının differensiyası isə əmlak qrupları üzrə aparılır.

Sığorta tarif dərəcələrinin hesablanması zamanı ümumi sığorta fondunun yaradılmasında hər sığorta olunanın iştirak payını müəyyən etmək və sığorta məbləğinin ödənilməsinə kifayət edəcək sığorta fondunun miqdarını hesablamaq zəruridir. Bunda başqa sığorta təşkilatı sığorta tariflərinin hesablanmasına başlamadan əvvəl ölüm cədvəlinə malik olmalı və gəlirlilik normasını bilməlidir.

Netto-stavkanın hesablanması zamanı sığorta sahələri üzrə tarif dərəcələrinin hesablanması metodologiyasının əsaslı dərəcədə fərqlənməsi səbəbi ilə ilk öncə baxılan sığorta növünün hansı sahəyə aid olduğunu müəyyən edirik. Qeyd edim ki, belə fərqlənmə sığorta hadisələrinin təbiəti və baş vermə ehtimalının hesablanma mexanizmi ilə müəyyən olunur.

Qeyri-həyat və həyat sığortasının ayrı-ayrı növlərində netto tarif dərəcəsinin hesablanması metodikasını nəzərdən keçirək.

Qeyri-həyat sığortası üzrə tarif dərəcəsi hesablanarkən əvvəlcə netto-dərəcə hesablanır. Netto-dərəcənin əsasını sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi təşkil edir. Bu göstərici sığortanın növü üzrə ümumi sığorta ödənişinin ümumi sığorta məbləğinə faiz nisbətini xarakterizə edir. Tarif dövrü adətən 5 il götürülür. Lakin kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası üzrə tarif dövrü 10 il qəbul edilir. Bu sığorta sahəsinə daxil olan sığorta növləri üzrə tarif dərəcəsi hesablanarkən bir sığorta müqaviləsi üzrə sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı (q), bir sığorta müqaviləsi üzrə orta sığorta məbləği (S), bir sığorta hadisəsi üzrə orta sığorta ödənişi (S_0) göstəricilərindən istifadə olunur.

Sığortanın növü üzrə q , S , S_0 kəmiyyətləri aşağıdakı düsturlarla hesablanır :

$$q=M/N$$

$$S = (\sum S_k) / N$$

$$S_0 = (\sum S_{0k} / M)$$

- N keçmişdə müəyyən dövr ərzində bağlanmış sığorta müqavilələrinin ümumi sayıdır
- M sığorta müqavilələri üzrə sığorta hadisələrinin sayıdır
- S_k -k saylı müqavilə üzrə sığorta məbləğidir
- S_{0k} k saylı sığorta hadisəsi üzrə sığorta ödənişidir.

Yeni sığorta növləri üzrə q , S , S_0 kəmiyyətləri barədə məlumat olmadığı üçün bu kəmiyyətlər ekspert metodu ilə qiymətləndirilə bilər.

Orta sığorta ödənişinin orta sığorta məbləğinə nisbətini göstərilənlərdən az götürməmək lazımdır:

- 0,3 fərdi qəza sığortası və sağlamlıq sığortası növləri üzrə
- 0,4 yerüstü nəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə,
- 0,5 yüklərin sığortası üzrə ,
- 0,6 hava və su nəqliyyatı vasitələrinin sığortası üzrə,
- 0,7 avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin və məsuliyyətinin digər növlərinin sığortası, maliyyə risklərinin sığortası növləri üzrə.

Qeyri-həyat sığortasında netto-dərəcə əsas hissə və eyni zamanda risk üstəliyindən ibarətdir:

$$N = T_0 + T_r$$

N –netto dərəcə, T_0 -əsas hissə, T_r –risk üstəliyidir.

Netto-dərəcənin əsas hissəsi sığortaçının orta sığorta ödənişinə uyğundur və 100 manat sığorta məbləğinə uyğun olaraq aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T_0 = 100q S_0 / S$$

Risk üstəliyi ayrı-ayrı illər üzrə sığorta hadisələrinin sayının onların orta qiymətini aşmasını nəzərə almaq məqsədi ilə netto-dərəcənin tərkibinə daxil edilir.

Risk üstəliyi q , S və S_0 kəmiyyətlərlə yanaşı aşağıdakı 3 parametrdən asılıdır:

- n -bağlanılacaq sığorta müqavilələrinin gözlənilən sayı,
- R_0 - sığorta ödənişlərinin orta kvadratik kənarlaşması,
- y (təminat ehtimalı) –yığılan sığorta haqlarından yaradılan sığorta ehtiyatlarının baş vermiş sığorta hadisələri üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsinə kifayət etməsi üçün tələb olunan ehtimal.

Risk üstəliyi hər bir sığorta növü üzrə ayrılıqda hesablandıqda aşağıdakı düsturdan istifadə edilir :

$$Tr = T_0 * a(y) * ((1-q + (R_0/S_0)^2) / nq)^{1/2}$$

Burada $a(y)$ y -dan asılı əmsaldır .

Netto-dərəcə hesablandıqdan sonra aşağıdakı düsturla yükləmə nəzərə alınmaqla brutto-dərəcə və əlavə hesablanılır:

$$\Theta = B - N$$

$$T_b = \frac{N}{100\% - H\%} \cdot 100\%$$

Burada:

$H\%$ - əlavənin brutto stavkadakı çəkisini ifadə edir.

B –brutto dərəcə, N -netto dərəcə

Netto-dərəcənin həcmi bu faktorlardan asılıdır:

- Sığorta müqaviləsi bağlanan tarixə sığortalının yaşı və cinsi;
- Sığorta təminatının növü,həcmi və ödənilmə müddəti;
- Sığorta haklarının ödənilmə müddəti və dövrülüyü;
- Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olma müddəti;

- Həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının investisiyasından gözlənilən gəlir (gəlir norması).

Həyatın qarışıq sığortasında netto stavka üç hissədən ibarətdir:

- Yaşama netto-stavkası
- əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarının netto-stavkası
- Ölüm hallarının netto-stavkası

Şəxsi sığortada netto-tarif dərəcəsinin hesablanması standartlaşdırılması üçün keçid ədədlərdən istifadə olunur: D_x , N_x , C_x , M_x , R_x .

Keçid ədədlərinin hesablanmasını aşağıdakı düsturlarla aparmaq olar:

$$1) C_x = d_x * V^{x+1}$$

$$2) M_x = C_x + C_{x+1} + C_{x+2} + C_{x+3} + \dots + C_N = \sum_{i=x}^N C_i;$$

$$3) N_x = D_x + D_{x+1} + D_{x+2} + \dots + D_N = \sum_{i=x}^N D_i$$

$$4) R_x = M_x + M_{x+1} + M_{x+2} + M_{x+3} + \dots + M_N = \sum_{i=x}^N M_i$$

Həyatın qarışıq sığortası üzrə sığorta məbləği 1 manat olmaqla x yaşlı şəxs n il müddətinə bağlanmış sığorta müqaviləsi üzrə illik netto-dərəcə isə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$${}_n P_x = (D_{x+n} + M_x - M_{x+n}) / (N_x - N_{x+n}).$$

Həyatın yaşam sığortası üzrə netto tarif dərəcəsinin hesablanmasını aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$\text{NettoD.} = nEx + nAx$$

Burada, nEx - x yaşında olan şəxsin $x+n$ yaşa çatmasının sığortası üzrə təyin olunan netto- dərəcədir, nAx - x yaşında olan şəxsin n il müddətdə ölümünün sığortası üzrə təyin olunan netto- dərəcədir. Bu dərəcələr komutasyon funksiyaların

köməyi ilə aşağıdakı düstürlərlə hesablanır: $nEx = Dx + n/Dx$, $nAx = Mx - Mx + n/Dx$

$$x_n^t = \frac{lx + n \cdot V^n}{lx} * FV \text{ və ya komitasyon ədədlər ilə } x_n^t = \frac{Dx + n}{Dx}$$

Bu düsturda isə x_n^t – x yaşda sığortalanmış şəxsin n ilə müddətində yaşam sığortası üzrə birdəfəlik netto tarif dərəcəsini göstərir.

1.4) Sığorta məhsulunun maya dəyəri onun istehlak dəyərinin əsası kimi

Əmtəə bazarında reallaşdırılan hər bir əmtəənin dəyəri, daha dəqiq desək, istehlak və abstrakt dəyəri vardır. Hər bir əmtəənin istehlak dəyəri onun hər hansı bir istehlakın ödənilməsinə yönəldilməsini ifadə edirsə, ümumiyyətlə mücərrəd əmək isə onda təcəssüm olunan ictimai zəruri əmək məsrəflərini ehtiva edir. Bu baxımdan sığorta xidmətinin də istehlak dəyəri vardır.

Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri dedikdə, onun sığortalının sığorta müdafiəsi ilə təmin etməsi başa düşülür. Yəni, sığorta müdafiəsi sığorta ödənişi formasında reallaşdırılır. Konkret praktikada bu özünü sığortaçının konkret sığorta hadisəsi üzrə konkret məsuliyyətində ifadə edir.

Sığorta ödənişi sığortaçının xərclərinə aid edilir ki, bu da sığorta fondunun bölüşdürülməsi prosesində formalaşır. Məsrəflərin tərkibi və strukturu bir-biri ilə əlaqədə olan iqtisadi proseslər ilə müəyyən edilir. Onlardan biri sığortalılar qarşısında olan öhdəçiliklərin yerinə yetirilməsidir. Digəri isə sığorta şirkətinin fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin etmək məqsədi ilə maliyyələşdirilməsidir.

Bütün bunları nəzərə alaraq sığorta sahəsində məsrəflər aşağıdakı formada təsnifləşdirilmişdir:

- ehtiyat fondu və sığorta haqqının ehtiyatlarına edilən ayırmalar

- sığorta ödənişi və sığorta məbləğlərinin ödənilməsinə sərf olunan məsrəflər
- sığorta işinin aparılmasına çəkilən məsrəflər

Bu məsrəflər ümumi halda sığorta əməliyyatlarının maya dəyərini ifadə edir.

Spesifik xüsusiyyətə malik olan sığorta əməliyyatlarının maya dəyəri anlayışı digər sahələrlə müqayisədə nisbətən daha mürəkkəb bir anlayışdır.

Hər hansı müəssisədə sahibkar müəyyən dövr ərzində konkret əmtəə və xidmətə görə müəyyən gəlir əldə edir. Bu gəlirin əldə edilməsi zamanı əvvəlcədən müəyyən olunan xərclər çəkir.

Lakin sığorta bazarında satılan sığorta məhsulu əmtəə bazarında satılan məhsuldan spesifik xüsusiyyətlərinə görə seçildiyi kimi, onun maya dəyəri anlayışında spesifik xüsusiyyətə malikdir. Burada sığortaçı müqavilə üzrə olan sığorta məsuliyyətini öz üzərinə götürür, onun neçiyə başa gələcəyini yalnız əvvəlcədən proqnozlaşdırma nəticəsində təqribi bilir. Çünki sığortanın maya dəyəri hər hansı bir bədbəxt sığorta hadisəsinin baş verib –verməməsindən aslıdır.

Bu zaman əsas məsuliyyət bazarı əvvəlcədən təhlil edib baş verə biləcək hadisələri əvvəlcədən proqnozlaşdıran anderrayterin üzərinə düşür.

Ümumiyyətlə, sığorta təşkilatlarından maya dəyəri dedikdə həm bir manatlıq sığorta tədiyyəsinə düşən idarəetmə xərcləri başa düşülür və maya dəyəri aşağıdakı düsturla hesablanır :

$$M=X/G$$

M=maya dəyəri

X=İllik idarəetmə xərcləri

G=Bir il ərzində konkret sığorta növü üzrə daxilolmaları əks etdirir.

Sığorta əməliyyatlarının maya dəyərini dar və geniş mənada izah etmək olar. Geniş mənada sığorta əməliyyatlarının maya dəyəri sığortaçının sığorta xidmətinin

təqdim olunmasına sərf edilən bütün məsrəflərinin həm birbaşa sığorta ödənişi və ya sığorta məbləğinin ödənilməsi, sığorta işinin həyata keçirilməsinə sərf olunan məsrəflər, həm də sığorta əməliyyatlarının maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə sərf olunan məsrəflərin məcmuyu kimi ifadə olunur.

Dar mənada isə hər hansı bir müəssisənin maya dəyəri anlayışı kimi izah etmək olar. Yəni dar mənada maya dəyəri sığorta təşkilatının sığorta işinə sərf etdiyi məsrəfləri ifadə edir. Sığortaçının məsrəflərinin əsas hissəsi sığorta məbləği və sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə bağlıdır. Bazarda normal strukturlaşmış sığorta şirkətlərində tarif dövrü ərzində bu göstərici 50-70% səviyyəsində olmalıdır.

Sığorta ödənişi zamanı sığortaçının sığorta edən qarşısında olan maliyyə öhdəçiliyinin yerinə yetirilməsi həyata keçirilir. Baş verə biləcək sığorta hadisələrinin təsadüfi xarakterə malik olması ilə əlaqədar illik ödənişin həcmi, baş vermiş sığorta hadisələrin tezliyi və zərər vurma qabiliyyətindən aslı olaraq xeyli dərəcədə tərəddüdlük yaşanır.

Sığorta məbləği və sığorta ödənişinin normativ və faktiki həcmələri arasında fərq kimi müəyyən edilən ehtiyat fondlarına edilən ayırmalar sığorta işində gələcək dövrün xərcləri kimi özünəməxsus variantda çıxış edir. Sığorta menecmentinin və marketinqinin səviyyəsinin yüksəldilməsində normal kadr potensialının yaradılmasında sığorta işinin təkili ilə əlaqədar xərclər də mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Maya dəyərinin tərkibində işin aparılmasına çəkilən məsrəflər onun mühüm elementi hesab olunur. Bu məsrəflər sığortaçının fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulur. Sığorta sistemində mühüm rol oynayan bu xərclər brutto – stavkanın 15-20%-ini təşkil edən netto-stavkanın əlavəsində oturdulur.

İşin aparılmasına çəkilən məsrəflərə bizim ölkəmizdə qəbul olunmuş təsnifata müvafiq olaraq aşağıdakı xərclərdə daxil edilir:

- əmək haqqı ilə bağlı xərclər

- təsərrüfat və dəftərxana məsrəfləri
- məzuniyyətə sərf olunan məsrəflər
- digər məsrəflər

Sığorta işinə sərf olunan xərclər dünya təcrübəsində aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- inkasso
- likvidasiya
- akvizasiya
- idarəetmə məsrəfləri

İnkasso məsrəfləri- sığorta şirkəti tərəfində işçilərə sığortalıya sığorta tədiyyələrinin toplanmasına və onlara xidmət göstərilməsinə görə ödənilən əmək haqqı üzrə məsrəflərdir. Bu məsrəflər brutto-tariflərindən faizlər üzrə hesablanırlar.

Likvidasiya xərcləri sığorta hadisəsi baş verdikdən sonra həyata keçirilən birbaşa məsrəflərdir. Bu məsrəflərin tərkibinə likvidator, məhkəmə, ekspertin mükafatlandırılması, rabitə və sair xərclər aid edilir. Likvidasiya məsrəfləri sığortanın konkret növünə aid edilir və həmin növlər üzrə böyük məbləğlərlə ifadə oluna bilirlər.

İdarəetmə məsrəfləri sığorta təşkilatının inzibati idarəetmə heyətinin əmək haqqını, sığortanın inkişafı üzrə məsrəfləri, inzibati-təsərrüfat məsrəflərini ifadə edir. İdarəetmə xərclərinin qənaət edilməsinin əsas mənbəyi bir müqavilə üzrə sığorta məbləğinin artırılması göstəricisinə əsaslanmışdır. Belə ki, zəruri idarəetmə məsrəflərinin həcmi daxil olan sığorta tədiyyələri ilə deyil, fəaliyyət göstərən müqavilələrin sayı ilə müəyyən edilir. İdarəetmə xərclərin həcminə idarəetmə heyətinin təsnifatlaşdırılması, sığorta işində unifikasiyanın səviyyəsi, sığortanın növü və formalarının strukturu, sığorta müddəti əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərilir. İdarəetmə məsrəflərinin qənaətliliyinə, bu xərclərin artım sürətinin, sığorta tədiyyələrinin artım sürətindən az olması şəraitində nail olmaq mümkündür.

Akvizasiya məsrəfləri yeni müqavilələrin cəlb edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Bu məsrəflərə tibbi baxışlara sərf olunmuş məsrəflər, akvizasiya komissiyalarını şamil etmək olar. Akvizasiya xərcləri yeni sığorta növləri və xidmətlərinin tətbiq olunduğu dövrlərdən xüsusi olaraq artır.

II Fəsil . Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi.

2.1)Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri və sığorta təminatı formasında reallaşdırılmasının mövcud vəziyyətinin təhlili

Hər şeydən öncə sığorta zərərdən, risklərdən, baş verə biləcək hadisələrin mənfi təsirlərindən müdafiə sistemidir. Bu isə sığorta xidmətinin istehlak dəyərində öz ifadəsini tapır. Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri isə konkret praktikada sığorta təminatı formasında reallaşdırılır. Ümumiyyətlə, sığorta məhsulunun dəyəri , həmişə sığortalanan riskin və təqdim olunan sığorta təminatının xarakterindən asılı olur.

Sığorta xidmətinin strukturuna baxdıqda, onun əsas hissəsini təşkil edən sığorta təminatı olduğunu görəcəyik. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində “sığorta təminatı” anlayışı verilməmişdir. Burada yalnız “Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi Maddə 898.2” də göstərilmişdir: Azadolma məbləği sığorta hadisəsi nəticəsində yaranan itkilərin və ya dəyən zərərin sığorta təminatı ilə əhatə olunmayan və sığortalının üzərində qalan hissəsidir.

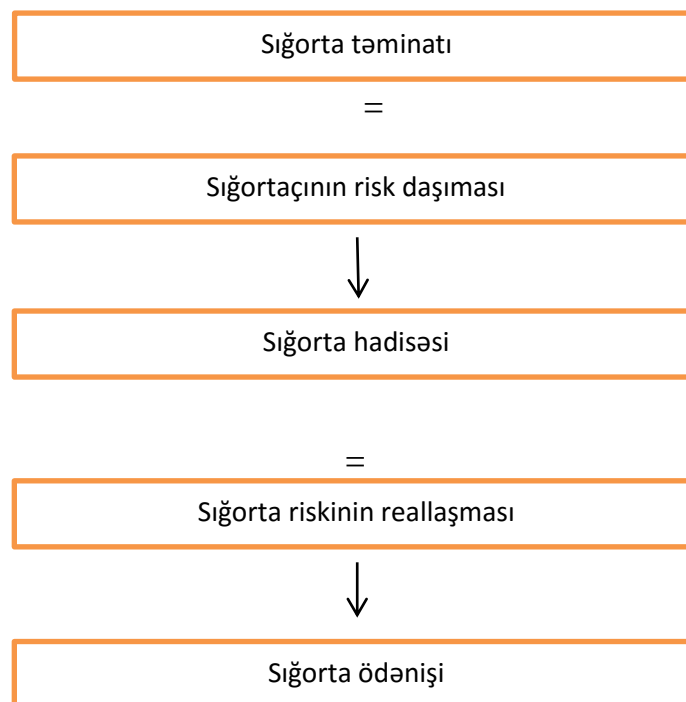
Sığorta təminatı (eng.–insurance cover)– sığortalanmış halların faktiki baş verməsi zamanı sığortalı üçün təminat verilmiş pul məbləğidir. Təminat (eng.–coverage) isə – sığorta polisi ilə təqdim edilən sığortanın həcmidir. ⁶ Sığorta təminatı sığorta miqdarının sığortalanmış əmlakın dəyərinə olan nisbətidir. Sığorta təminatı kortəbii hadisələri bədbəxt hadisələr və 3-cü şəxslər tərəfindən qəsdən edilən hərəkətlər və sair nəticəsində dəymiş maddi zərərin ödənilməsi məqsədi ilə pul və ya digər fondların yaradılması üzrə tədbirlərin məcmusudur.

Sığorta məhsulunun qabığında öz əksini tapan sığorta təminatı -dövlət, xüsusi və kooperativ sığorta təşkilatı tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu zaman sığorta

⁶ *Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiasiyasının «Sığorta Terminləri lüğəti» (2005), səh. 20.*

qanunla müəyyən edilən icbari və könüllü formada ola bilər. Ümumilikdə, sığorta təminatı əmlak sığortasında sığortalının bütün əmlakının və ya ayrı ayrı obyektlərinin sığortalandığı məbləğinin mütləq, başqa sözlə desək, dəyər ifadəsidir. Hər bir sığorta təminatı- sosial sığorta və sosial təminat üzrə, eləcə də zərərin ödənilməsi qaydasında sığortaçıya, sığortalıya, sığortalanmış şəxsə və ya xeyir güdəyə çatması məbləğdən asılı olmayaraq ödənilir. Hər bir sığortaçının əsas vəzifəsi sığortalıya sığorta təminatı verməkdir. Bu vəzifə sığortalının sığorta haqqını ödəmək vəzifəsi ilə uyğunluq təşkil edir. Sığorta haqqı möhlətlə mükafatın ödənilməsi zamanı sığortalı tərəfindən ödənilən sığorta mükafatının bir hissəsidir, yaxud məbləğidir ki, bunu sığortalı sığortaçıya sığortalının həyatında dəqiq müəyyən hadisələr baş verərkən sığorta məbləğini ödənməyə və ya sığortalanmış əmlaka dəymiş maddi zərərin sığortalıya ödənilməsini sığortaçı öz üzərinə məsuliyyəti götürdüyünə görə ödəyir.

Sığorta təminatını aşağıdakı şəkildə daha aydın göstərmək olar:



Şəkil 2.1 Sığorta təminatı

Belə ki, sığorta hadisəsi baş verdikdən sonra sığortaçı müqaviləyə görə öz öhdəliklərini yerinə yetirərək, sığorta ödənişinin verilməsi üçün tədbirlər görür və sığorta ödənişini pul və yaxud natural müəyyən maddi formada həyata keçirir. Pul formasında sığorta ödənişləri ümumi sığorta məbləği müqavilələri üzrə həyata keçirilir. Həyatı, iş qabiliyyətinin sığortası və digər sığorta müqavilələri üzrə sığorta ödənişləri ancaq pul formasında həyata keçirilir. Zərər müqavilələri üzrə sığorta ödənişləri isə hər hansı bir sığorta obyektinin bərpa edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Məsələn avtomobil kimi sığorta obyektlərinin sığortası halında dəymiş zərərə görə sığorta ödənişi müəyyən edilir. Belə ki, əmlak sığortasında sığorta ödənişi sığorta ödəməsi kimi, şəxsi sığortada isə sığorta təminatı kimi aparırlar.

Sığorta təminatı anlayışını daha geniş mənada desək, sığorta müqaviləsinə görə bir tərəf sığorta haqqı ödəyir, digər tərəfi isə öz üzərinə risk götürərək təminat verir. Hər hansı bir sığorta hadisəsinin baş verməsi zamanı sığorta təminatı sığortaçı tərəfindən sığorta ödənişlərinin verilməsində konkretləşir. Sığorta hadisəsinin baş verməsi sığorta riskinin reallaşması deməkdir. Beləliklə, sığortalının sığorta müdafiəsi təmin olunur və sığorta xidmətinin istehlak dəyəri öz ifadəsini tapır.

Sığorta təminatını misal üzərində izah edək: Şəxs sağlamlığını 50 000 manat həcmində tibbi sığorta etdirir. Bu o deməkdir ki, sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş risklərlə (xəstəliklərin baş verməsi və ya xəsarətlərin yaranması ilə) bağlı şəxsin səhhətində baş verən sağlamlığının pozulması hallarında onun müayinəsinə və müalicəsinə görə 50 000 manatlıq sığorta təminatı verilir. Yəni qeyd olunan hallarda müalicə və ya müayinəyə 50 000 manata qədər çəkilən xərclərin əvəzini sığortaçı ödəyəcək. Sığorta təminatının qüvvədə saxlanması üçün sığortalının bir sıra vəzifələr yerinə yetirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sığortalı :

- Sığorta hadisəsinin baş verməsi barədə sığortaçını məlumatlandırmalı ;
- Sığortaçıya hadisəni təsdiqləyici sənədlər təqdim etməli ;

- Baş vermiş sığorta hadisəsi nəticəsində dəymiş zərərin qarşısının alınması və miqyasının azalması istiqamətində tədbirlər görməlidir.

Qeyd etdiyim kimi, sığorta təminatı qanunla müəyyən edilən icbari və könüllü formalarda fərqləndirilir. Sığorta təminatı sırf hadisələrin baş verməsi ehtimalı ilə bağlı olan tədbirlərin məcmusu olduğu üçün onunla əlaqədar olan sığorta ödənişlərini göstəricisini həmişə artım və ya həmişə azalma dinamikası ilə müşahidə etmək mümkün deyildir. Başqa sözlə desək, sığorta haqlarının ilbəil artımı müşahidə olunursa, burada sığorta təminatının həcmi artmaya da bilər. Çünki sığorta şirkətləri sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları bir tərəfdən hər il daha çox müqavilə bağlamağa, daha çox sığorta haqları yığmağı çalışırlarsa, digər tərəfdən, zərərlə nəticələnə biləcək hadisələrin qarşısını almaq üçün tədbirlər görürlər. Bu tədbirlər sırasına təhlükəsizlik tədbirlərini, o cümlədən, yanğına qarşı qurğuların quraşdırılması və zərərlərin minimallaşdırılması istiqamətində işlərin görülməsi və sair aid etmək olar.

Sığorta müdafiəsi və ya sığorta təminatı sığorta ödənişi formasında reallaşdırılır. Bu səbəbdən də sığorta bazarında 2000-2015-ci illərdə həyata keçirilmiş sığorta ödənişinin strukturunu müşahidə etməklə bazarda sığorta təminatının mövcud vəziyyətini təhlil etmək olar.

Sığorta ödənişləri(min manat)⁷

Cədvəl 2.1

İllər	2000	2003	2007	2012	2014	2015
İcbari sığorta növləri	1203 ,6	1860,36	7553,4	18540,3	42415,18	44429,4
Könüllü sığorta növləri, o	3325,96	12872 ,4	29217,6	75320,5	114714,6	135811,8

⁷ <http://www.sigorta.maliye.gov.az>

cümlədən:						
Əmlak sığortası	2701,28	8926,02	16779,8	29817,8	38551,7	32993,4
Şəxsi sığorta	254,34	3570,63	11721,5	42457,9	49992,3	52718,6
Mülki məsuliyyət sığortası	370,34	375,76	716,3	1668,0	1003,8	822,4
Cəmi	4529,56	14732,76	36771	93860,8	157129,2	180241,3

Cədvəldə 2000-2015-ci illərdə sığorta ödənişlərinin ümumi həcmnin ilbəil artığını görürük. Ancaq cədvəli təhlil etsək görərik ki, sığorta ödənişinin ümumi həcmi artsa da, ayrı-ayrı sığorta növləri üzrə sığorta ödənişlərində həm artma, həm də azalma müşahidə olunub. Belə ki, 2000-ci illə müqayisədə sığorta ödənişlərin həcmi 2003-cü ildə 3,2 dəfə, 2003-cü illə müqayisədə sığorta ödənişlərin həcmi 2007-ci ildə 2,4 dəfə, 2007-ci illə müqayisədə isə 2014-cü ildə 4,2 dəfə, 2014-cü illə müqayisədə isə sığorta ödənişlərin həcmi 2015-ci ildə 1,4 dəfə artmışdır.

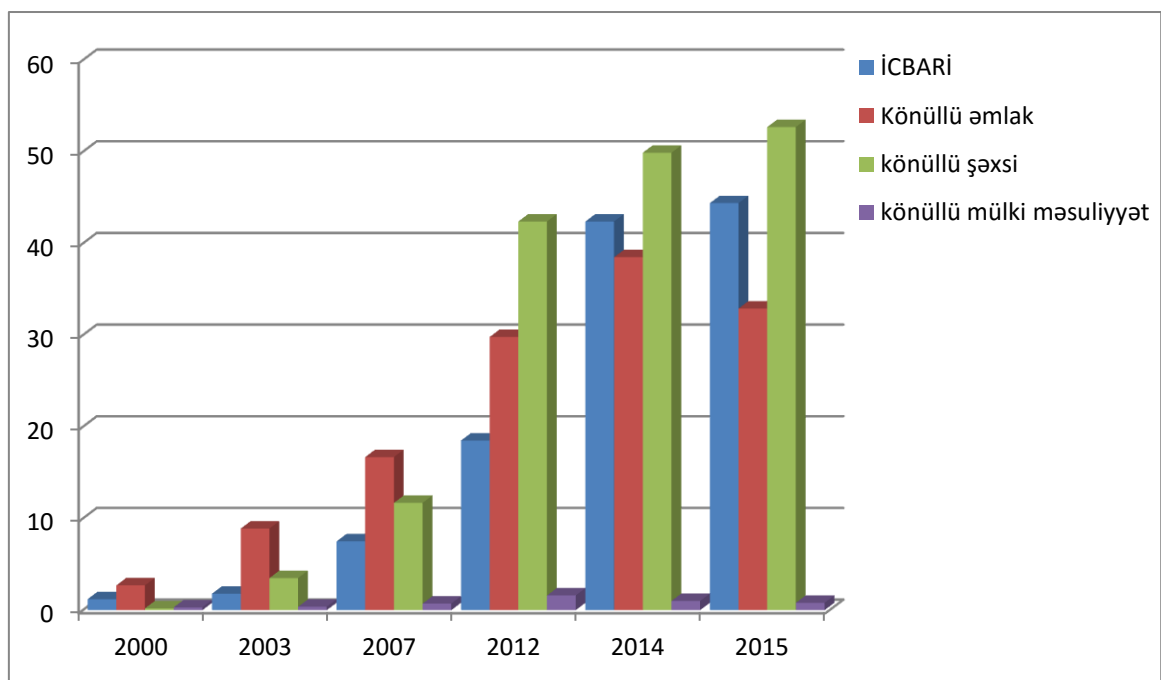
2000-ci ildən 2015-ci ilə qədər sığorta ödənişlərin həcmi təxminən 39 dəfə artmışdır. Sığorta ödənişlərinin həcmnin bu dərəcədə artmasının əsas səbəbi təbii ki, ildən-ilə artan sığorta müqaviləsi, sığorta obyekt, sığorta riski, həmçinin sığorta haqqıdır.

Əgər 2000-ci ildən sığorta ödənişlərinin strukturunda könüllü və icbari növlər təqribi 73 və 27 faiz təşkil etmişdirsə, 2007-ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 80 və 20 %, 2012-ci ildə 65 və 35 faiz, 2014-cü ildə 63 və 37 faiz, 2015-ci ildə isə 75,34 % və 24,64% olmuşdur.

Könüllü sığorta növləri üzrə sığorta ödənişlərin çox hissəsini 2000-2012-cü ilə qədər əmlak sığortası üzrə sığorta ödənişləri təşkil etdiyi halda, 2012- 2015-ci illərdə şəxsi sığorta üzrə sığorta ödənişləri təşkil etməyə başlamışdır. Belə ki, əmlak sığortası üzrə sığorta ödənişləri 2000-ci ildə 2,7milyon manat olduğu halda,2007-ci ildə 16,7 mln, 2012-ci ildə 29,8 milyon manat , 2014-cü ildə 38,5 milyon manat ,2015-ci illərdə 52,7 milyon manat təşkil etmişdir.Şəxsi sığorta üzrə bu göstərici müvafiq olaraq 2000-ci ildə 254,34 min AZN, 2007-ci ildə 11,7mln, 2012-ci ildə 42,4 milyon manat, 2014-cü ildə 49,9 milyon manat ,2015-ci ildə 52,7 milyon manat təşkil etmişdir. Ancaq könüllü sığortanın digər növü olan məsuliyyət sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin həcmi 2000-ci ildə 370,34min AZN və 2015-ci ildə 822,4min manata çatmışdır. Bu göstəricilərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki. Məsuliyyət sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin həcmnin artım tempi 2000-ci ildən 2015-ci ilə qədər 2 dəfədən bir qədər çox olmuşdur.

Bu vəziyyəti diaqram halında təhlil etsək , sığortanın ayrı-ayrı növləri üzrə ödənişlərin hərəkətinin müxtəlif olduğunu müşahidə edərik.

Diaqram 2.1. Sığorta növləri üzrə ödənişlərin dinamikası, mln AZN

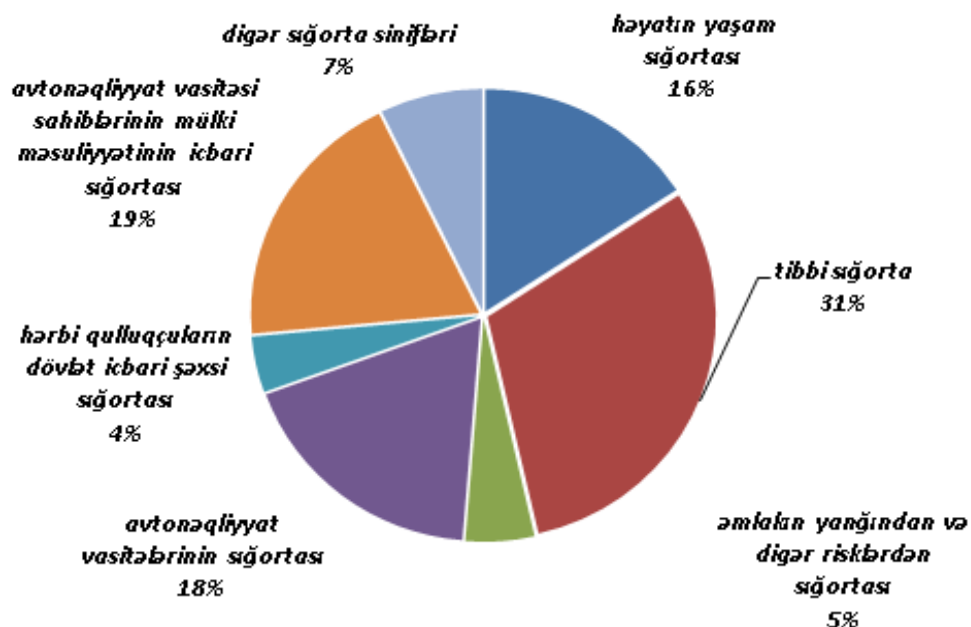


Mənbə: <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

Diaqramdan göründüyü kimi, bu sığorta ödənişlərinin strukturunda 2012-ci ilə qədər də əmlak sığortası, 2012 -2015-ci illərdə isə şəxsi sığorta üstünlük təşkil etmişdir. Bütün bu araşdırmalardan belə bir nəticə çıxarıram ki, son 15 il ərzində əmlak sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin ən böyük həcmi 2014-cü ildə olmuşdur- 38551,7 min AZN. 2015-ci ildə isə əmlak sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin həcmi 32993,4 min manat təşkil etmiş,yəni 2014-cü illə müqayisədə təxminən 6milyon azalmışdır.Bu, son 15 ili ərzində şəxsi sığorta üzrə sığorta ödənişlərinin ən böyük həcmi isə 2015-ci ildə olmuşdur-52718,6min AZN, 2000-ci illə müqayisədə (254,34) bugünkü gündə şəxsi sığorta üzrə sığorta ödənişlərinin həcmi 207 dəfə artmışdır.

Son 15il (2000-2015) ərzində sığorta siniflərinə nəzərən sığorta təminatı üzrə təhlil apardıqdan sonra 2015-ci ildə sığorta ödənişlərinin paylaşması üzrə diaqrama baxaq.

Diaqram 2.2 2015-ci il Yanvar-Dekabr ayları üzrə sığorta ödənişlərinin paylaşması



Mənbə: <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

Diaqramın təhlilinə başlasaq, görərik ki, 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları üzrə sığorta ödənişlərinin paylaşmasında tibbi sığorta 31 % ilə üstünlük təşkil edir. Bunun bir çox səbəbləri vardır. Ancaq araşdırmalarım nəticəsində belə qənaətə gəlmək olarki, tibbi sığortada ödənişlərin artması “tibbi inflyasiya” ilə bağlıdır.

Son dövürlər tibb müəssisələrində daha bahalı avadanlıqlardan istifadə etməyə başlanılıb və həmçinin hər hansı xəstəliklərin müalicəsi yeni üsullar ilə həyata keçirilir. Bu kimi hallar tibbi xidmətlərin qiymətinin artmasına gətirib çıxardıb. Təbii ki, qiymət artımında diaqramda da göründüyü kimi tibbi sığorta üzrə ödənişləri artırıb.

Diaqramda göründüyü kimi sığorta ödənişi üzrə 2-ci yeri isə 19 faiz ilə avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası və 18 faiz ilə avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası təşkil edir. Bu sığorta növü üzrə sığorta ödənişlərinin həcmnin artması səbəbi isə artan sığorta müqavilələri və həmçinin sığorta yığımlarıdır.

2015-ci ildən həyatın yaşam sığortası üzrə sığorta ödənişi isə 15 faiz təşkil edir. Həyatın yaşam sığortası- bu sığorta növü müəyyən olunmuş müddət ərzində sığorta ödənişinin sığorta olunanın sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətin sonuna qədər yaşaması və ya onun müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə ölməsi halının sığortasıdır. Qeyd edim ki , 2015-ci ildə digər ilə nəzərən həyat sığortası bazarında ödəniş 3,8 dəfə artıb və ödənişlərin təxminən 80,4%-i və ya 5,8 milyon manatı həyatın yaşam sığortasının, 10,3%-i və ya 748 min manatı həyatın ölüm halından sığortasının, 9,3%-i və ya 676 min manatı isə istehsalatda bədbəxt hadisələrdən sığortanın payına düşüb. Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta üzrə ödəniş isə olmayıb. Hesabat dövründə (2015)həyat sığortası bazarında toplanmış hər 100 manat sığorta haqqının müqabilində 22,4 manat ödəniş həyata keçirilib. 2014-cü ilin eyni dövründə isə bu rəqəm 6,3 manat olub.

Sığorta ödənişlərinin paylaşmasında əmlakın yanğından və digər risklərdən sığortası 35 %, hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası üzrə 4 faiz, digər sığorta sinifləri üzrə isə 7 faiz təşkil edir.

Sığorta sinifləri üzrə sığorta ödənişlərini təhlil etməklə yanaşı sığorta şirkətləri üzrə sığorta ödənişlərinin də dəyişməsinə baxaq.

**2015-ci ilin yanvar-dekabr ayı üzrə hesablanmış sığorta ödənişləri
haqqında məlumat**

Cədvəl 2.2.

(manatla)

№	Sığortaçının adı	Sığorta Ödənişləri
1	“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7,244,574.06
2	“AXA MBASK” Sığorta Şirkəti	10,689,925.67
3	“Alfa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1,548,987.85
4	“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4,231,715.46
5	“Atəşgah Həyat” SığortaŞirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	18,234,691.36
6	“Atəşgah” Sığorta Şirkəti AçıqSəhmdar Cəmiyyət	15,918,349.10
7	“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7,915,573.56
8	Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	13,164,798.00
9	“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4,351,962.18
10	“Azərqarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3,367.00
11	“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1,729,436.81
12	“Başak İnam Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	831,656.98
13	“Beynəlxalq Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3,931,671.73
14	“Buta Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4,788,074.45
15	“Era Trans Sığorta” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	183,491.21

16	“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	97,163.43
17	“Mega Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2,307,122.76
18	“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	16,349,699.98
19	“Paşa Sığorta” Şirkəti	29,885,878.17
20	“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	17,649,084.65
21	“Qarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3,594,937.37
22	“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1,243,080.38
23	“Standard Insurance” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7,826,774.55
24	“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5,257,901.18
25	"Qala Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	53,341.00
26	“İPƏK YOLU SIĞORTA” ASC	635,316.52
27	“Əmrah Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	572,741.09
	YEKUN	180,241,316.50

Mənbə: <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

Cədvəlin təhlilinə başlayaq. Cədvəldən də göründüyü kimi, 2015-ci ildə sığorta ödənişlərinin məbləğinə görə ilk yeri 29,8 mln. manat ilə “PAŞA Sığorta” şirkəti tutur. Sonrakı yerləri 18,2 milyon manat ilə “Atəşgah Həyat Sığorta”, 17,6 milyon manat ilə “Qala Həyat Sığorta”, 16,3 milyon manat ilə “Paşa Həyat Sığorta” və 13,2 milyon manat ilə “Azərsığorta” şirkətləri tutmuşdur.

Ən az sığorta ödənişi edən şirkətlər isə 183min manat ilə “Era-Trans”, 97 min manat ilə “Günay Sığorta”, 53 min manat ilə “Qala Sığorta” və 3min manat ilə “Azərqarant” sığorta şirkətləri olub. Bu şirkətlərin ümumi göstəricisi məcmu ödənişlərin 0,2%-nə bərabərdir. Ümumilikdə, ödənişlərin 54%-i ilk beşlikdə (“PAŞA Sığorta” şirkəti, “Atəşgah Həyat Sığorta”, “Qala Həyat Sığorta”, “Paşa Həyat Sığorta”, “Azərsığorta” şirkətləri) təmsil olunan şirkətlərin payına düşüb. Bunu diaqramda daha aydın şəkildə görmək olar.



Belə nəticəyə gəlmək olar ki, 2015-ci ildə fəaliyyət olan 27 sığorta şirkətindən 1-də ödənişlərin məbləği 20 milyon manatdan çox, 6-da 10 milyon manatdan çox, 4-də 5 milyon manatdan çox, 9-da 1-5 milyon manat, 3 şirkətdə 500 min manatdan 1 milyon manata qədər, 1 şirkətdə 100-500 min manat, 3 şirkətdə isə 100 min manatdan aşağıdır. Şirkətlərdən 15-də sığorta ödənişlərinin artımı, 12-sində isə azalması baş verib.

Sığorta təminatları əsasən sığorta müqavilələrində və sığorta məhsulunun reklamında öz əksini tapır. Həmin mənbələrdən sığortalı sığorta xidmətinin istehlak xüsusiyyətləri haqqında, yəni onun faydalılığı haqqında lazımı informasiyanı əldə edir. Buna görə də sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin sığorta təminatı formasında reallaşdırılmasının mövcud vəziyyətinin təhlili zamanı bağlanmış sığorta müqavilələrin sayının və onların növlər üzrə bölgüsünün araşdırılması maraqlı olar. Qeyd etdiyim məsələlərlə yanaşı, son 3 il ərzində qeyri-həyat sığortası üzrə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sayı, sığorta bazarının iştirakçılarının sayını xarakterizə etməklə, əhalidə sığorta biliklərinin formalaşması, həmçinin onlar da inamın yaranma səbəbi və sair məsələləri təhlil etməyə imkan verir.

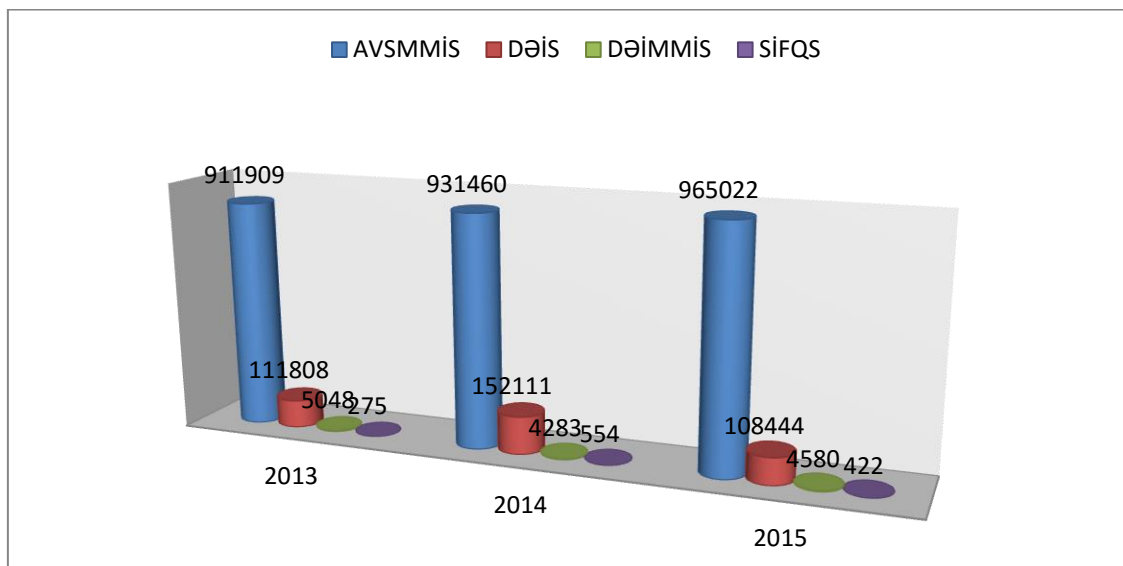
Son 3 il ərzində qeyri-həyat sığortası üzrə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sayı
(mənbə:İcbari Sığorta Bürosu) Cədvəl 2.3

İcbari sığorta növü	2013	2014	2015
Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin İcbari sığortası	911909	931460	965022
Daşınmaz əmlak icbari sığortası	111808	152111	108444
Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı məsuliyyətin icbari sığortası	5048	4283	4580
Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası	275	554	422
Cəmi	1029040	1088412	1078468

Cədvəldən göründüyü kimi, sığorta müqavilələrinin sayı göstəricisi də sığorta ödənişləri kimi stabil göstərici deyil və daim müxtəlif istiqamətlərdə azalan və artan tempdədir. Ümumilikdə, son 3 ilin nəticələrinə görə qeyri-həyat sığortası üzrə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sayı 1,04 dəfə artmışdır. Ancaq 2014-cü il qeyri-həyat sığortası üzrə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sayının 1,088,412 olduğunu nəzərə alsaq , 2015-ci ildə icbari sığorta müqavilələrinin sayında 0,9% azalma müşahidə edəcəyik. 2013-cü il ilə müqayisədə 2014-cü ildə müqavilələrinin sayında 5,8% artım müşahidə olunur. İcbari Sığorta Bürosunun (İSB) iştirakçıları olan sığorta şirkətləri 2015-ci il ərzində qeyri-həyat sığorta növləri üzrə 1,1 milyona yaxın sığorta müqaviləsi bağlayıblar. Cədvələ əsasən, 2014-cü ildə avtomobillərin icbari sığortası üzrə 965 022 müqavilə, daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə 108 444 müqavilə, daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin sığortası üzrə 4580 müqavilə, sərnişinlərin icbari sığortası üzrə isə 422 müqavilə bağlanıb. Bağlanan sığorta müqavilələri üzrə

ümumilikdə 101 milyon 643 min 257 manat sığorta haqqı toplanıb.cədvəlin izahını diaqramda daha aydın şəkildə görmək olar

Diaqram 2.4



mənbə:isb.az

Belə ki, 2015-ci ildə ilk dəfə olaraq icbari sığorta növləri üzrə bağlanan müqavilələrin sayı 102 milyona yaxın olmuşdur. Bu artımın əsas səbəblərindən biri kimi “Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında”, “ Yangından icbari sığorta haqqında” və sairə Azərbaycan Respublikasının qanunlarının qəbul edilməsini göstərmək olar.

Sığorta müqavilələrinin sayı heç də həmişə bazarın reallıqlarını əks etdirmir və onun tam mənzərəsini müşahidə etməyə imkan vermir. Lakin qeyd edim ki, bu müqavilələr sığortalının sığorta xidmətinin istehlak xüsusiyyətləri haqqında, yəni onun faydalı haqqından lazımı informasiya toplaması üçün əsas mənbədir.Eyni zamanda burada sığortalının sığorta təminatları öz əksini tapır.

2.2) Sığorta məhsulunun dəyərinin sığorta tariflərində ifadə olunmasının təhlili.

Əmtəə bazarında satılan hər bir məhsulun dəyəri olduğu kimi, sığorta bazarında satılan hər bir sığorta məhsulunun da özünəməxsus dəyəri vardır. Qeyd edim ki, sığorta müqaviləsinin bağlandığı günə sığortalanan məhsulun həqiqi dəyəri:

- 1) əmlakın sığorta müqaviləsinin tərəflərinin razılığı ilə müəyyən edilən, zədələnmiş və ya məhv olmuş əmlakın bərpa edilməsi dəyəri (bərpa dəyəri);
- 2) eyni növdə, cinsdə, vəziyyətdə və keyfiyyətdə olan əmlakın əldə edilməsi dəyəri (bazar dəyəri);
- 3) yaxud həmin əmlakın balans üzrə qalıq dəyəridir.

Bunu misal üzərində izah edək. Şəxs öz evini sığorta etdirmək istəyir və sığorta agentini ona izah edir ki, mənzil onun həqiqi dəyərində sığortalıdır. Buna görə də müstəqil qiymətləndiriciyə müraciət edilir, o, isə evin bazar qiymətini 75 000 manat məbləğində qiymətləndirir. Bu məbləğ sığorta dəyəri adlanır. Sığorta müqaviləsində həmin dəyər sığorta məbləği kimi, yəni sığortaçının evi ilə bağlı öhdəliyinin ən yuxarı həddi kimi göstərilir. Mənzilinin sığorta müqaviləsi üzrə şəxsin əldə edə biləcəyi maksimal sığorta təminatı onun sığorta dəyərinə (75.000 manata) bərabər olacaqdır.

Qeyd edim ki, əmlakın sığortasında sığorta məbləği həmin əmlakın sığorta müqaviləsi bağlandığı andakı həqiqi dəyərindən – sığorta dəyərindən çox olduğu halda (ikili və ya çoxqat sığorta halında), həmin müqavilə sığorta məbləğinin sığorta dəyərindən artıq olan hissəsində etibarsızdır.⁸

Məhsulun sığorta dəyəri – sığortanın bir və ya bir neçə predmetə aid olduğu halda sığorta hadisəsinin baş verməsi zamanı sığortalının sığortalanmış əmlakı bərpa etmək üçün, köhnə və yeni arasındakı fərqdən irəli gələn azalmış bazar dəyəri çıxılmaqla çəkməli olduğu xərc məbləğidir. Dar mənada desək, sığorta məhsulunun dəyəri sığortalanaacaq əmlakın cari bazar şərtlərinə uyğun olaraq

⁸ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 895.1

müəyyən edilən alqı-satqı qiymətidir və o, sığorta tarif siyasəti ilə sığorta bazarında formalaşır.

Hər bir sığorta məhsulunun dəyəri--istər istehlak, istərsə də abstrakt dəyəri sığorta tariflərində öz ifadəsini tapır. Qeyd edim ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, yalnız icbari sığorta növləri üzrə sığorta haqları və tarifləri qanunlara uyğun olaraq müəyyən edilir, digər sığorta növləri isə sığortaçı tərəfindən müəyyən edilir. 3 növ tarif vardır:

- 1) Tənzimlənmiş tarif sistemi;
- 2) Təsdiq edilmiş tarif sistemi;
- 3) Sərbəst tarif.

Tənzimlənmiş tarif sistemində qiymətlər Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və təsdiq edilir. Təsdiq edilmiş tarif sistemində şirkətlər, hazırladıqları tarifləri Nazirlər Kabineti təsdiq etdikdən sonra tətbiq edirlər. Respublikamızda həyat və sağlamlıq sığortalarında bu cür tariflər tətbiq edilməlidir. Sərbəst tarif sistemində sığorta şirkətləri öz qiymətlərini (tariflərini), özünün iqtisadi siyasəti və statistik məlumatlarına uyğun olaraq müəyyənləşdirdiyi qaydalara əsasən təyin edir. Bu tarif sistemində Dövlət, şirkətlər tərəfindən tətbiq edilən qiymətlərə müdaxilə edə bilməz. 1992-ci ildən etibarən sərbəst tarif sistemi ölkəmizdə tətbiq edilir.

Tarif dərəcələrinin hesablama metodikasını qeyd etdikdən sonra (Fəsil 1.3 səh) tarif stavkasının quruluş tərkibi haqqında sığortanın əsas növləri üzrə cədvəli quraraq təhlilə başlayaq.

Sığortanın əsas növləri üzrə tarif stavkasının quruluş tərkibi
Cədvəl 2.4

sığortanın növü	Sığorta haqqının fondları			
	Sığorta ödənişi və ehtiyatların təşkili üçün nettostavkası	Yükləmə		
		Preventiv tədbirlər üçün	Sığorta işinin həyata keçirilməsi üçün	Yığım üçün
1.Vətəndaşların əmlakının sığortası	51	4	45	-
2.Nəqliyyatın müxtəlif növlərində sərnəşinlərin sığortası.	30	50	20	-
Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əmlakının icarəçilərin və kəndli təsərrüfatların könüllü sığortası	80	-	20	-
4.Həyatın könüllü sığortası	61	-	39	-
5.Bədbəxt hadisələrdən könüllü Sığorta	50	-	50	-

mənbə:N.N.Xudiyev . Sığorta işi :Müasir kurs. Bakı 2015

Cədvəldən də göründüyü kimi, tarif stavkasının quruluş tərkibində daha böyük xüsusi çəkiyə malik olan sığorta ödənişinə və ehtiyatların təşkilinə yönəldilən netto-stavkadır.Yüklənmə preventiv tədbirlərə sərf olunan məsrəflərdən ibarətdir ki, bu məsrəflər də sığortanın zəruri növlərinə əsasən tarif stavkasının quruluş tərkibində nəzərdən keçirilir. Yükləmədə ən yüksək xüsusi çəkiyə işin aparılmasına

sərf olunan məbləğ malikdir və sığorta haqqının altı faizdən əlli faizinə kimidir . Burada yükləmənin ayrıca elementi kimi xüsusi seçilən yığım tarif stavkasının quruluşu tərkibində nəzərə alınmamışdır.

Yükləmə və netto -stavka üzrə bölgü sığortanın bütün növlərinə dair tarifləri üçün xarakterikdir. Yəni buradan belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, şəxsi və əmlak sığortası üçün netto-stavka ilə yükləmənin qurulma prinsipləri də ümumidir.

Tarif dərəcələrinin düzgün müəyyən edilməsi, sığorta şirkəti üçün sabit maliyyə durumunun yaradılmasında, sığorta hadisələrindən dəyən zərərin vaxtında aradan qaldırılması kimi mühüm vəzifənin obyektiv icra edilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də onun sığorta məhsulunun dəyərinin müəyyən edilməsində sığorta tarif dərəcələrinin müəyyən edilməsi metodikası ilə yanaşı, sığortada tarif dərəcələrinin təhlili də aktuallığı ilə ön plana çəkilir.

Tarif dərəcələrinin hesablanması son 5 il üzrə sığorta məbləği ,sığorta ödənişləri, sığorta məbləğinin zərərlik göstəricilərini əks etdirən cədvəl əsasında izah edək.

CƏDVƏL 2.5

ILLƏR	Sığorta məbləği	Sığorta ödənişləri məbləği	Sığorta məbləğinin zərərlikliyi %
2011	21298	60	0,2
2012	37251	93	0,24
2013	40566	121	0,29
2014	42917	156	0,36
2015	44290	179	0,4
Orta 5illik	37264	121,8	0,29

Burada zərərlik göstəricisi sığorta ödənişi məbləğinin sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləğinə olan nisbətidir. Bu göstərici cədvəldən də göründüyü kimi, 2011-ci ildə 0,2 % ; 2012-ci ildə 0,24%, 2013-cü ildə 0,29% ; 2014-cü ildə 0,4% ,2015-ci ildə isə 0,4 % olmuşdur. Qeyd edim ki, sığorta

məbləğinin zərərlik göstəricisi sintetik göstəricidir və ona sığorta olunmuş obyektlərin sayı, sığorta olunmuş obyektlərin sığorta məbləği, sığorta hadisələrinin sayı, sığorta ödənişlərinin məbləği göstəriciləri təsir edir. Sığorta işinin qeyri – zərərli inkişafını təmin etmək məqsədilə sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinin yüksəlməsi sığorta tariflərinin də yüksəldilməsi ilə nəticələnir.

Netto-stavka sığorta məbləğlərinin zərərlik göstəricisinin orta səviyyəsi ilə müəyyən olunduğu üçün cədvəlimizdə sığorta məbləğinin 5 il üzrə orta zərərlik göstəricisi də göstərilmişdir: $(0,2+0,24+0,36+0,29+0,4):5=0,29$ Beləliklə, bu göstərici əmlak sığortasından tarif dərəcələrinin müəyyən olunması üçün əsas göstəricidir. Həyat sığortasında isə tarif dərəcələrinin müəyyən olunması üçün əsas göstərici müvafiq yaşda ölmək və ya $X+n$ yaşa qədər yaşam ehtimalı göstəricisidir. Sığorta hadisəsi əvvəlcədən müəyyən edilə bilməyən ehtimalla baş verdiyindən tarif dərəcələrinin hesablanması aktuar hesablamalar əsasında həyata keçirilir. Tarif dərəcələrinin aşağı sərhəddi tənzimlənsədə, yuxarı sərhəddi sığorta şirkətinin özü tərəfindən müəyyən edilə bilər. Sığorta şirkətləri müştərilərə həyat sığortası üzrə rəngarəng xidmətlər təklif edirlər.

İndi isə ,netto tarif dərəcələrinin hesablanmasını həyat sığortasının ən geniş yayılmış növləri olan həyatın yaşam sığorta və öüm halından sığortası növləri əsasında nəzərdən keçirək. Bunun müəyyən edilməsi üçün ilk öncə ölüm cədvəlinin strukturunu izah edək:bu cədvəldə hər min nəfər hesabı ilə müəyyən yaş həddində Yaşayanların sayı , x yaşdan $x+1$ yaşa keçid zamanı ölənlərin sayı ,qarşıdakı il ərzində ölənlərin sayı, qarşıdakı il ərzində ölənlərin , $x+1$ byaş həddində yaşamayanların ehtimalı göstərilir.Bu cədvəl , Dövlət Statistika Komitəsinin “Əhalinin orta ömür müddəti haqqında məlumatları”əsasında və ümumrespublika siyahıya alınması əsasında müəyyən edilir. 2015-ci ilin ölüm cədvəlinə və eyni zamanda aşağıdakı düsturlardan istifadə edərək cədvəl quraq:

$$\text{NettoD.} = nEx + nAx$$

- ❖ nEx - x yaşında olan şəxsin $x+n$ yaşa çatmasının sığortası üzrə təyin olunan netto- dərəcədir,
- ❖ nAx - x yaşında olan şəxsin n il müddətdə ölümünün sığortası üzrə təyin olunan netto- dərəcədir.

Bu dərəcələr komutasyon funksiyaların köməyi ilə aşağıdakı düstürlərlə hesablanır:

$$nEx = \frac{Dx+n}{Dx}$$

$$nAx = \frac{Mx-Mx+n}{Dx}$$

Həyatın ölüm halından sığortası üzrə netto-dərəcə aşağıdakı düstürlə hesablanır:

$$\text{Netto D.} = nAx \Rightarrow \text{NettoD.} = \frac{Mx-Mx+n}{Dx}$$

nAx - yuxarıda təyin edilib. $f = 60\%$ və $i = 0,08$ (investisiyaların faiz dərəcəsi) götürüb və ölüm cədvəlindən istifadə edib yuxarıda verilmiş düsturlara əsasən x və n -dən asılı olaraq tariflərin baza dərəcələri üçün aşağıdakı cədvəlləri qura bilərik.

Yükləməni 60% və investisiyaların faiz dərəcələrini $0,08\%$ götürsək, yəni $i=0,08\%$ və $f=60\%$ tariflərin baza dərəcələrini aşağıdakı kimi qura bilərik .

Həyatın yaşam sığortası üzrə baza tarif dərəcələri (qadın və kişi) Cədvəl 2.6

x (yaş, il)	18-25	26-35	36-45	46-55	56-65
n (müddət,il)					
1 -5	82-99 %	82-99 %	82-99 %	82-99 %	82-99 %
6- 10	64-78 %	64-78 %	64-78 %	65-78 %	66-79 %
11-15	50-61 %	50-61 %	51-62 %	52-63 %	54-66 %
16-20	40-48 %	40-48 %	41-50 %	43-52 %	47-59 %
21-25	32-38 %	32-39 %	33-41 %	36-45 %	43-56 %
26-30	25-31 %	26-32 %	28-35 %	32-41 %	41-55 %

x (yaş, il) n (müddət, il)	18-25	26-35	36-45	46-55	56-65
1 -5	82-99 %	82-99 %	82-99 %	82-99 %	82-99 %
6 - 10	64-78 %	64-78 %	64-78 %	65-79 %	67-80 %
11-15	51-61 %	51-61 %	51-62 %	53-64 %	57-69 %
16-20	40-48 %	40-49 %	41-51 %	45-55 %	52-64 %
21-25	32-39 %	32-40 %	34-43 %	39-43 %	39-50 %
26 - 30	26-31 %	27-33 %	29-38 %	36-48 %	48-62 %

Həyatın ölüm halından sığortası üzrə baza tarif dərəcələri (qadın və kişi)

Cədvəl 2.7

x (yaş, il) (müddət, il)	18-25	26-35	36-45	46-55	56-65
1 - 5	0.13-0.71 %	0.15-1.08 %	0.23-2.09 %	0.43-4.56 %	0.93-11.55 %
6 - 10	0.75-1.36 %	0.86-2.20 %	1.37-4.45 %	2.75-9.89 %	6.09-25.09 %
11-15	1.26-2.01 %	1.54-3.44 %	2.59-7.08 %	5.33-16.05 %	12.04-38.63%
16-20	1.72-2.68 %	2.23-4.85 %	3.97-10.15 %	8.30-23.28 %	19.05-48.78%
21-25	2.17-3.43%	2.96-6.41 %	5.50-13.71 %	11.71-30.50%	26.92-53.65%
26-30	2.64-4.27 %	3.79-8.23 %	7.26-17.87 %	15.73-35.92%	34.04-54.90%

x (yaş, il) n (müddət, il)	18 - 25	26-35	36-45	46-55	56-65
1 - 5	0.23-1.10 %	0.24-1.40%	0.29-3.25 %	0.65-7.97 %	1.65-19.10 %
6- 10	1.25-3.77%	1.30-3.01 %	1.85-7.14 %	4.39-16.77 %	10.59-37.42%
11 - 15	2.05-2.81 %	2.16-4.92 %	3.64-11.56%	8.70-25.94 %	20.17-51.36%
16-20	2.69-3.77%	3.09-7.21 %	5.83-16.45 %	13.62-34.74%	29.96-59.01%
21 -25	3.26-4.91 %	4.16-9.81 %	8.36-21.54 %	18.89-41.43%	38.66-61.64%
26-30	3.91-6.27%	5.47-12.68 %	11.24-26.42%	24.28-45.10%	44.54-62.16%

mənbə:Qala Həyat sığorta şirkəti hesabatı

Cədvəldə göstərilən bu göstəriciləri risklərdən asılı olaraq azaldıcı və ya yüksəldici əmsallar tətbiq oluna bilər. Bu risklərə şəxsin sağlamlığı ,peşə fəaliyyəti ilə bağlı olan risklər və digər riskləri daxil etmək olar. Belə nəticəyə gəlmək olar

ki, sığorta şirkətlərində sığorta tarifləri elə qurulmalıdır ki, o aşağıdakıların yerinə yetirilməsinə şərait yaratsın:

- sığortaçının sığorta olunanlar qarşısında öhdəliyini yerinə yetirməyə
- sığortaçının bütün xərclərini ödəməyə
- mənfəət əldə edilməsinə

Tariflərin xərclərdən artıq olan hissəsi netto-dərəcəyə əlavə olunan yükləmə göstəricisində öz əksini tapır. 2015-ci ildə ilk 5-likdə yerləşən sığorta şirkətlərinin (“PAŞA Sığorta” şirkəti, “Atəşgah Həyat Sığorta”, “Qala Həyat Sığorta”, “Paşa Həyat Sığorta”, “Azərsığorta” şirkətləri) sığorta məbləğlərinin zərər göstəricisi netto-stavkadan az olmuşdur və bu zaman onlarda əmələ gəlmiş qənaətdən Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergi tutularaq onun bir hissəsi ehtiyat fonduna, digər hissəsi mənfəətin yaradılmasına yönəldilmişdir.

2.3) Sığorta məhsullarının çeşidinin genişləndirilməsində tarif siyasətinin təhlili

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta şirkəti öz müştəri bazasını sığorta xidmətinin istehlak dərəcəsini özündə ifadə edən sığorta müdafiəsini yüksək dərəcədə təmin etməsi ilə yanaşı hər şeydən öncə bazarda yerləşdirdiyi sığorta məhsulları çeşidi vastəsi ilə də formalaşdırır. Məhz buna görə də o, daima mövcud sığorta məhsullarını təkmilləşdirməli, onu ayrı-ayrı parametrlər üzrə sabahkı günə proqnozlaşdırmalıdır. Qeyd edirəm ki, sığorta məhsullarının çeşidinin genişləndirilməsi nəticəsində istehlakçının tam sığorta müdafiəsini təmin edilir və real gerçəklikdə bu sığortalının çox funksional sığorta məhsulları alması anlamına gəlir.

Sığorta məhsulunun çeşidinin genişləndirilməsi aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

1. Mövcud sığorta məhsullarının çeşidinin satış perspektivinin təhlili
2. Mövcud sığorta məhsulunun gələcəkdə satış tələbatının dinamikasının proqnozlaşdırılması
3. Sığorta məhsullarının artan satış imkanlarının təhlili. Belə ki, sığorta məhsullarının çeşidi üzrə servis səviyyəsinin aşağı düşməsi, sığortaçının imicinə mənfi təsir göstərmək kontekstində, sığorta məhsullarının satışının azalması səbəb ola bilər.
4. İşlərin aparılmasına çəkilən xərclərin təhlili. Yəni sığorta müştəriləri cəlb etmək məqsədi ilə sığorta tariflərinin azaldılmasından ibarətdir.

Sığorta məhsulunun çeşidinin idarə edilməsi prosesində sığorta məhsullarının daima təhlil edilməsi, onların kurasiyada saxlanmasını bir zərurətdir. Bu zaman sığortalının sığorta tariflərindən, sığorta ödənişlərindən məmnunluğu proseduru sığorta polislərində əvvəlcədən, qeydiyyatdan keçməlidir.

Müasir dövrdə sığorta məhsulunun çeşidinin optimallaşdırılması o zaman effektiv hesab edilir ki, qüvvədə olan sığorta müqavilələrinə yeni sığorta hadisələri əlavə edilmiş olsun və ya mövcud sığorta məhsullarına yeni xidmətlər əlavə edilməklə modifikasiyaya uğrasın. Praktikada belə modifikasiya olunmuş məhsullara məsələn: avtomobillərin kasko sığorta müqavilələrinə eyni zamanda mülki məsuliyyət sığortasının da əlavə edilməsi, avtomobillərdə olan sərnişinlərin bədbəxt hadisələrdən sığortalanmasının əlavə edilməsi misal ola bilər. Bu səbəbdən də sığorta bazarında hər zaman avtomobil sığortasının pay faizi yüksəkdir.

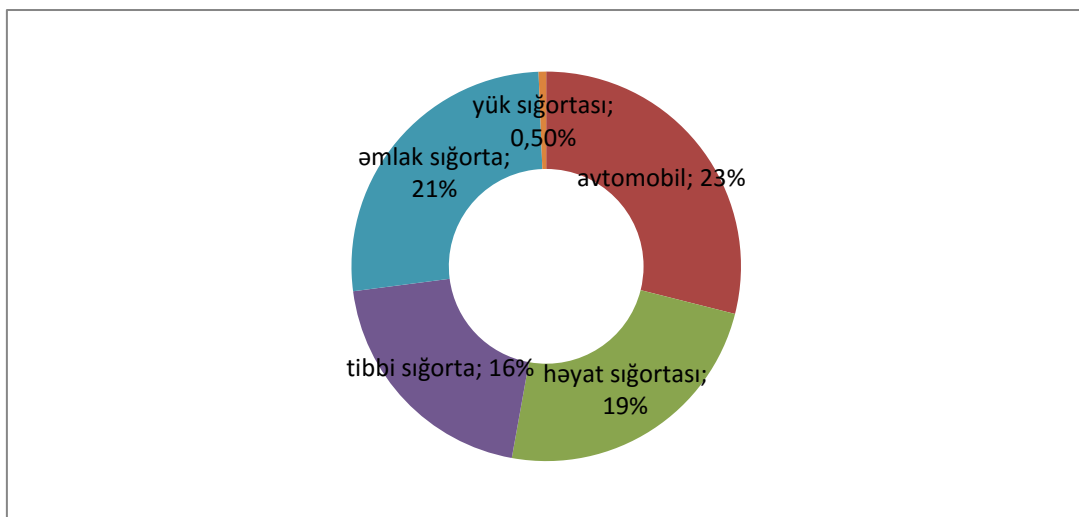
Bunu 2014-2015-ci illərdə sığorta bazarı növləri üzrə göstəriciləri əks etdirən cədvəldə açıq şəkildə görmək mümkündür.

Avtomobil satışları 31% təşkil edir

cədvəl 2.8

Növlər	2014	2015	Artım%	Pay%
Avtomobil-İcbari	70 321 329,50	76 226 680,44	8,40	17%
Tibbi sığorta	71 280 941,60	72 868 580,01	2,23	16%
Avtomobil –Könüllü	37 837 614,55	28 254 637,93	-25,33%	6%
Əmlak Sığortası	105 755 896,13	91 357 657,01	-13,61%	21%
Həyat Sığortası	76 654 845,49	85 832 423,42	11,97%	19%
Digər İcbarilər	29747356	29747346	0%	3,8
Bədbəxt hadisə- İcbari	28 338 984,49	30 645 593,84	8,14	6%
Yük sığortası	28 039,27	2 597,28	-90,73%	0,05%
Əmlak- icbari	17 429 342,22	25 315 502,48	45,28	5,7%
Hava Nəqliyyatı	3 754 788,77	10 923 082, 25	-12,65%	2,4%
Bədbəxt Hadisə	10890927	11 890 827	1%	2,6%
Total	429 181 197,52	442 905431,39	3,20%	100%

Cədvəli təhlil etsək, görərik ki, 2014 və 2015-ci illər də hər hansı bir sığorta növü üzrə sığorta yığımı artsa və ya azalsada avtomobil sığortası hər zaman ümumi yığımnda 1-ci yerdə durmuşdur. Qeyd edim ki, 2014-2015-ci illər də avtomobil satışı 31% olmuşdur. 2015-ci ildə avtomobil sığortası üzrə yığım 8,4% artmış və 76 226 680,44 olmuşdur. 2015-ci ildə avtomobil sığortası ümumi sığorta sinifləri üzrə 17% təşkil edir. Eyni zamanda tibbi sığorta üzrə göstəricilərdə 2014-cü illə müqayisədə 2,23% artaraq 72 868 580,01 olmuşdur. Bu sığorta sahəsində göstəricilərin yüksəlməsi bu sahədə yeni sığorta məhsullarının əlavə edilməsi, bu sığorta sahəsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Könüllü avtomobil sığortası 6%, əmlak sığortası 21%, həyat sığortası 19% təşkil edir. Bu paylanmanı diaqramda daha aydın şəkildə görmək olar.



Diaqram 2.5

Sığorta növləri üzrə yığım.

Yuxarda göstərilən cəhətlər hər şeydən öncə sığorta məhsulunun keyfiyyəti məsələsini ön plana çəkir. Sığorta xidmətinin yüksək keyfiyyəti sığortaçıya potensial yeni müştərilər tapılması üzrə aktiv əməliyyatlardan öz rentabelliyini və maliyyə sabitliyini təmin edən daima mövcud müştəri bazasına istinad etməyə keçilməsini stimullaşdırır. Sığorta xidmətinin keyfiyyətini aşağıdakı göstəricilər müəyyənləşdirir:

- Məsuliyyətin həcmi
- əsas və əlavə xidmətlərin həcmi

- sığorta məhsullarının fərdiləşmə dərəcəsi
- Konkret sığorta məhsullarının konkret müştəriyə yönləndirilməsi imkanının dərəcəsi
- sığorta məhsullarının sığortalı tərəfindən zaman və məkan baxımından rahatlığı və sair

Sığorta məhsulunun keyfiyyətini xarakterizə edən yuxarıdakı göstəricilər sığorta müqavilələri bağlanana qədər olan parametrlər hesab edilir. Sığorta müqavilələri fəaliyyətdə olduğu müddət ərzində göstəricilər və parametrlərə isə əsasən aşağıdakılar aiddir:

- Müqavilə imzalandıqdan sonra sığortaçı ilə sığortalının qarşılıqlı fəaliyyət imkanlarının dərəcəsi
- Sığorta müqavilələri dəyişikliklər edilməsi imkanlarının operativliyi

Sığorta hadisəsi baş verdikdən sonra keyfiyyət parametrlərinə aşağıdakılar aiddir:

- sığortaçının öz vəzifəsini tam və vaxtında yerinə yetirməsi
- zərərlərin tənzimlənməsi müddəti
- zərərlərin tənzimlənməsində sığortalının iştirak miqyası
- sığorta hadisəsindən sonra ekspertizanın obyektivliyi və qanuniliyi

Sığorta müqaviləsinin zərərsiz keçməsi müddəti ərzində keyfiyyət parametrlərinə isə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- ✚ Bonus
- ✚ sığortaçının mənfəətində iştirak səviyyəsi
- ✚ Müqavilələrin uzadılması(probqansiyası)güzəştlər,franşiza

Müasir dövrdə sığorta məhsulunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün yeni müqavilələrin əsasında daha çox natural əlavələr çıxış edir.Bu işdə əsas məqsəd bir tərəfdən müştərinin məmnunluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, digər

tərəfdən sığorta hadisəsinin tənzimlənməsinin dəyərinin aşağı salınmasından ibarətdir. Belə ki, sığorta şirkəti tərəfindən xidmətedici müəssisələrin (avtotəmir emalatxanası) geniş tətbiq edilməsi həm zərər dəymiş əmlakın bərpa olunması üzrə xərclərin azaldılmasına, həm də sığorta tariflərinin aşağı salınması imkanına şərait yaratmış olur. Bütün bu proses son nəticədə sığorta məhsulunun cəlb edilməsini artırmış olur.

Qeyd edək ki, əgər sığorta şirkəti üçün marketinq prosesində ən çətin mərhələ kimi məhz sığorta polisinin satılması çıxış edirsə, sığortalı üçün məhz sığorta hadisəsinin nəticələrinin aradan qaldırılması çıxış edir. Məhz bu mərhələdə müştəri bazası sığorta şirkətinin imic markasını təmin edir. Keyfiyyətli və qısamüddət ərzində zərərlərin tənzimlənməsi sığorta xidmətinin əsas reallaşdırılması cəhətlərindən biridir və son nəticədə sığortaçının sığortalıya verdiyi konketi deməkdir. Belə ki, əgər müştəri verilən ödənişlərin həcmindən və müddətindən razıdırsa, onda həmin müqavilələrin uzadılmasına onun münasibəti həmişə müsbətdir. Digər tərəf məmnun müştərilər öz yaxınları və tanışları arasında da həmin şirkət və məhsul haqqında informasiya daşıyıcısına çevrilir. Xarici təcrübədə göstərilir ki, sığorta məhsulundan razı qalmış müştəri bu informasiyanı 3-4 ünvana çatdırırsa, narazı müştəri isə 10-20 ünvana çatdırır. Zəncirvari reaksiya üzrə həmin informasiya yüzlərlə ünvan arasında bölüşdürülür. Sığorta məhsullarının əsas istehlak özəlliklərinə onların dəyəri (sığorta tarifi) və sığorta şirkətinin məsuliyyətinin yaranması şəraiti aid edilir (sığorta müqaviləsində göstərilən qeydlər, franşizalar, dəymiş zərərlərin natural şəkildə ödənilməsi imkanı). Göstərilən 2 amil sığorta hadisəsi baş verdikdə istehlakçının sığorta təminatının əsasını təşkil edir. Belə ki, sığorta məhsulunun qiyməti həm müştərilərin cəlb edilməsinin əsas amili kimi, həm də onun sığorta şirkətindən qaçması amili kimi çıxış edir. Bir tərəfdən sığorta məhsulunun qiyməti sığortaçının gəlir mənbəyidir, digər tərəfdən isə qiymət bir marketinq faktoru kimi çıxış edir və sığorta məhsulunun satilib – satılmamasına dəlalət gətirir. Ona görə də sığorta şirkətləri normal nəticələr əldə edilməsi üçün sığorta tariflərinin dəyişməsi konyukturasını

əvvəlcədən ölçüb biçməlidir. Əhlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahibkarlıq gəlirlərinin artdığı dövrdə sığorta xidmətləri qiymətinin yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın gerilədiyi dövrdə isə sığorta tariflərinin azaldılması sığortaçının tarif siyasətinin əlamətidir.

Sığortaçının tarif siyasəti sığorta şirkətinin müvəffəqiyyətli inkişafını təmin edən tarif dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi, eyni zamanda nizama salınması sahəsində məqsədyönlü fəaliyyətdir.

Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri konkret praktikada konkret sığortafəaliyyətində sığortaçının məsuliyyətində öz əksini tapır. Sığorta məsuliyyəti nə qədər çox geniş olarsa, bir o qədər də sığortalının tələbatının ödənilməsinə səbəb olar. Bu səbəbdən də sığorta tarifləri elə qurulmalıdır ki, sığortaçı sığortalı qarşısında öz məsuliyyətini yerinə yetirə bilsin və həmçinin mənfəət əldə edə bilsin. Tarif siyasətinin başlıca prinsipləri aşağıdakılardır :

- Sığorta tariflərinin sığortalılar üçün əl çatan olması.
- Sığortaçının sığortalılar qarşısında məsuliyyət həcmının genişləndirilməsi
- sığorta münasibətlərində tərəflərin bərabərliyinin təmin edilməsi
- Sığorta tarif dərəcələrinin uzun müddət ərzindən həcmnin sabit qalması
- Sığorta əməliyyatlarının rentabelli olması.

Sığorta tarifi sığortaçıya kompensasiyanın ödənilməsi üçün kifayət edən fondların formalaşmasını, ehtiyat, preventiv və digər fondların yaranmasını, işin görülməsi üçün vasitələrin yaranmasını təmin edən ölçülərdə müəyyən edilən sığorta haqlarının dərəcəsidir.

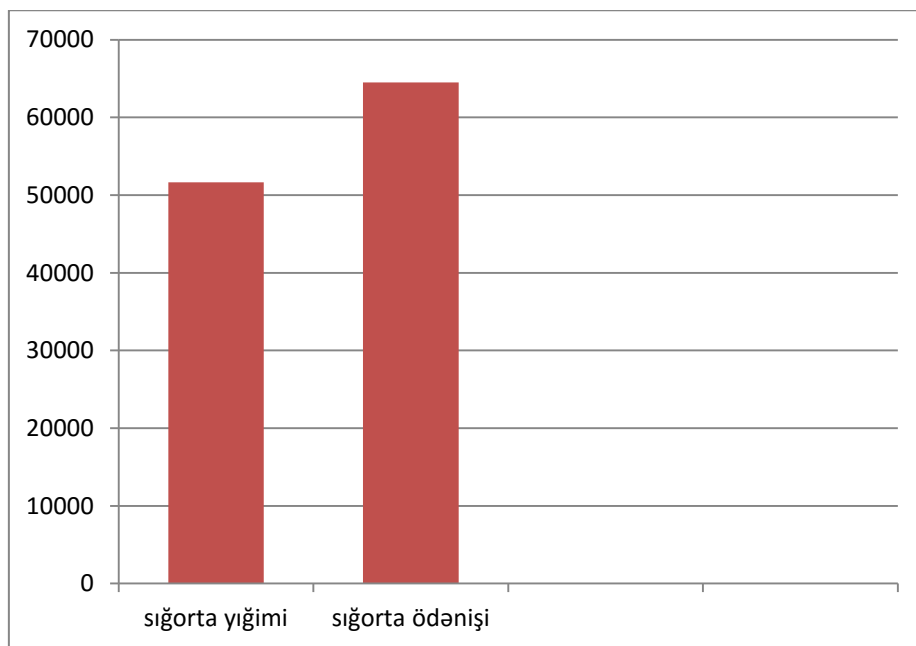
Tarif siyasətini müəyyənləşdirərkən aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- Sığorta tariflərinin düzgün müəyyən edilməsi, sığorta şirkətinin gələcək inkişafına təminatdır

- Sığorta tariflərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı statistik göstəricilərin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu səbəbdən də Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarından istifadə etmək məqsədəuyğundur.
- Tarif dərəcələri fondun optimal səviyyəsinin müəyyən olunmasında mühüm iqtisadi alətdir
- Şəxsi sığorta üzrə tarif dərəcələri aktuar hesablaşmalar nəzəriyyəsi əsasında müəyyən edildiyi halda, əmlak sığortası üzrə tarif dərəcələri sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinə əsasən müəyyən edilir.
- Sığorta tariflərinin Sığorta şirkətləri tərəfindən düzgün müəyyən edilməsi, həmin sığorta şirkətinin maliyyə davamlılığının əsasıdır.

Qeyd edim ki, əgər sığorta tarifləri, sığorta şirkəti tərəfindən düzgün müəyyən edilməzsə, bu zaman onun yığımları ödənişindən daha az olar və bu isə sığorta şirkətini iflasa doğru aparacaq. Bu vəziyyəti hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərindən biri olan Rəvan sığorta şirkətinin təmsalında izah edək.

2016-cı il fevral ayının nəticəsinə görə, Rəvan Sığorta şirkətinin sığorta yığımlarının həcmi 51 632 manat, sığorta ödənişlərinin cəmi isə 64 490 manat olmuşdur. Toplanan sığorta haqlarının 91,2 % kasko sığortanın, 8,8 %-i tibbi, əmlak, yük, səfər və mülki məsuliyyət sığortasının payına düşüb. Göründüyü kimi “Rəvan Sığorta” yığdığından çox ödəyib. Ödənen sığorta pulları sığorta yığımlarında 24,9 % artıq olub. Bu uğursuz fəaliyyətin bir çox səbəbi vardır, amma əsas səbəblərindən biri də şirkətin uğursuz tarif siyasəti və anderrayterin riskləri əvvəlcədən düzgün qiymətləndirə bilməməsidir. Bunu diaqramda təsvir edək.



Mənbə:fins.az

Diaqram 2.6

2015-ci ildə digər sığorta şirkətlərinin yığım və ödənişlərini aşağıdakı cədvəl əsasında təhlil edək.

Cədvəl 2.9

Nö	Sığortaçının adı	Sığorta Haqları	Sığorta Ödənişləri
1	“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	12,603,446.69	7,244,574.06
2	“AXA MBASK” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	18,316,136.72	10,689,925.67
3	“Alfa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2,422,064.33	1,548,987.85
4	“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10,466,922.48	4,231,715.46
5	“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	39,124,190.81	18,234,691.36
6	“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	43,544,036.32	15,918,349.10
7	“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	32,763,867.68	7,915,573.56

8	Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	41,384,364.00	13,164,798.00
9	“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10,073,570.83	4,351,962.18
10	“Azərqarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	299,949.24	3,367.00
11	“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2,422,090.55	1,729,436.81
12	“Başak İnəm Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1,006,736.00	831,656.98
13	“Beynəlxalq Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11,240,596.61	3,931,671.73
14	“Buta Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2,295,019.82	4,788,074.45
15	“Era Trans Sığorta” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	0.00	183,491.21
16	“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	80,339.50	97,163.43
17	“Mega Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	17,623,969.24	2,307,122.76
18	“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	54,526,449.39	16,349,699.98
19	“Paşa Sığorta” Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	64,780,265.39	29,885,878.17
20	“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	22,827,377.06	17,649,084.65
21	“Qarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4,511,196.59	3,594,937.37
22	“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2,141,656.71	1,243,080.38
23	“Standard Insurance” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	19,728,972.65	7,826,774.55
24	“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10,219,188.22	5,257,901.18
25	"Qala Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	62,133.00	53,341.00
26	“İPƏK YOLU SIĞORTA” ASC	17,554,682.10	635,316.52
27	“Əmrah Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	886,209.46	572,741.09
	YEKUN	442,905,431.39	180,241,316.50

Mənbə: <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>

Cədvəldən göründüyü kimi, 27 sığorta şirkətindən ilk yeri tutan “Paşa Sığorta” şirkətinin sığorta haqlarının məbləği 60 milyon manatdan çox, Paşa Həyat Sığortanın yığımı 50 milyon manatdan çox, Atəşgah Sığortanın və Azərsığorta şirkətlərinin yığımı 40 milyon manatdan çox, Atəşgah Həyat Sığorta və Azsığorta şirkətlərində yığım 30 milyon manatdan çox, “Qala Həyat” Sığorta şirkətində 20 milyon manatdan çox, digər 9 şirkətdə 10 milyon manatdan çox, 6 şirkətdə 1-5 mln. manat, 1 şirkətdə 500 min manatdan 1 mln. manata qədər, 4 şirkətdə isə 500 min manatdan da aşağıdır. Sığorta şirkətlərində digər illərlə müqayisədə 8-ində sığorta haqlarının artımı, 19-da isə azalması baş verib. 27 sığorta şirkətindən ən çox sığorta haqqı toplayan şirkət “Paşa Sığorta”, ən az sığorta haqqı toplayan şirkət isə “Gunay Sığorta” şirkəti olmuşdur.

Beləliklə, bu sığorta şirkətlərinin müvəffəqiyyətli inkişafını davam etdirməsi üçün ölkəmizdə tarif siyasəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməlidir:

- ❖ Sığorta qanunvericiliyindəki boşluqları doldurmaq üçün normativ baza möhkəmləndirilməlidir.
- ❖ Sığorta sahəsində əhəlinin məlumatlandırılması sahəsində işlər görülməli.
- ❖ Sığorta sahəsinin bütün növləri üçün əlverişli şərait yaradılmalı və onların investisiya təyinatlı fəaliyyətləri maraqlandırılmalıdır.
- ❖ Sığorta sahəsində avtomatlaşdırılmış iş yerlərinin yaradılması işi sürətləndirilməlidir.
- ❖ Tarif siyasəti sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi təhlil edilməli və yerli şəraitə uyğun olanları bu sahəyə tətbiq edilməlidir.
- ❖ Dövlət Sığorta Nəzarətinin sığorta tarifləri sahəsində ciddi nəzarəti təmin edilməlidir.

III FƏSİL. Azərbaycanada sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müasir metodların təkmilləşdirilməsi.

3.1) Milli sığorta sistemində və sığorta xidmətlərinin istehlak dəyərinin müəyyən edilməsi sahəsinə beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanada iqtisadi münasibətlər, həmçinin sığorta münasibətləri inkişaf edir və bunun nəticəsində yaranan vəziyyət sığorta işinin beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsi tələbini yaradır. Doğrudur, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanada sığorta sahəsi gənc bir sahə hesab edilir və müstəqil olaraq təqribən 20 illik bir dövrü əhatə edir. Bu səbəbdən də Azərbaycanada sığorta sahəsi beynəlxalq standartlardan bir qədər geri qalır. Hal - hazırkı vəziyyətdə sığorta sahəsinin daha da inkişaf etdirmək məqsədi ilə beynəlxalq sığorta bazarlarının öyrənilməsi vacib şərtlərdən biridir.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdən sığorta sahəsi, insanların həyatının bir hissəsinə çevrilmişdir. Azərbaycanada isə əksinə, sığorta sahəsi çox zəif inkişaf etmiş bir sahədir. Bu sahədə baş verən problemlər çoxdur, ancaq bu problemlərin həlli tempi isə çox zəifdir. Ölkə iqtisadiyyatında baş verən inkişaf ilə sığorta sahəsində baş verən inkişaf arasında uyğunsuzluqlar vardır. Azərbaycan sığorta sahəsinin nəinki Rusiya sığorta sahəsindən min zamanından öncə Gürcüstan və digər ölkələrin sığorta sahəsində çox geri qalmışdır.

Azərbaycanda sığorta sahəsinin ümumdaxili məhsulda payı bir faiz təşkil etdiyi halda, digər inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta sahəsinin ümumi daxili məhsulda payı 25- 30 % təşkil edir. Bunun bir çox səbəbləri vardır ki, əsas səbəblərdən biri insanlarda inamsızlıq və məlumatsızlıqdır. Digər əsas səbəb isə sahibkarların sığortaya veriləcək pulun əlavə xərc kimi hesab etməsi və yaxud da sığorta qiymətlərinin çox yüksək olmasından bunu gerçəkləşdirə bilməmələridir.

Yuxarıda sadaladığım bütün bu problemləri aradan qaldırmaq üçün sığorta sahəsində beynəlxalq təcrübənin tətbiq edilməsi vacib şərtidir. İnkişaf etmiş

ölkələrin sığorta sahəsinin prinsipləri Azərbaycanın sığorta bazarında tətbiq edildiyi, zaman gözə çarpacaq dərəcədə inkişaf görülməkdir.

İlk öncə ayrı-ayrı ölkələrin sığorta bazarında payına baxaq :

cədvəl 3.1

Renkiq			Sığorta bazarı (mlrd ABŞ dolları ilə)			Bazar payı (%-lə)		
2013	2012	2011	2013	2012	2011	2013	2012	2011
1	1	1 ABŞ	1 259,0	1 270,9	1 221,5	27,1%	27,6%	26,8%
2	2	2 Yaponiya	532,0	654,1	638,2	11,5%	14,2%	14,0%
3	3	3 Böyük Britaniya	330,0	311,4	312,8	7,1%	6,8%	6,9%
4	4	6 Çin	278,0	245,5	221,9	6,0%	5,3%	4,9%
5	5	4 Fransa	255,0	242,5	272,7	5,5%	5,3%	6,0%
6	6	5 Almaniya	247,0	231,9	245,6	5,3%	5,0%	5,4%
7	7	7 İtaliya	169,0	144,2	160,8	3,6%	3,1%	3,5%
8	8	8 Cənubi Koreya	145,0	139,3	125,9	3,1%	3,0%	2,8%
9	9	9 Kanada	Məlumat yoxdur	122,5	121,0	-	2,7%	2,7%
10	10	10 Niderland	Məlumat yoxdur	100,3	108,8	-	2,2%	2,4%
11	12	11 Avstraliya	Məlumat yoxdur	86,2	84,9	-	1,9%	1,9%
12	14	12 İspaniya	Məlumat yoxdur	72,0	82,4	-	1,6%	1,8%
13	11	13 Tayvan	Məlumat yoxdur	87,8	78,4	-	1,9%	1,7%
12	13	14 Braziliya	89,0	82,3	78,7	1,9%	1,8%	1,7%
15	15	15 Hindistan	66,0	66,4	72,3	1,4%	1,4%	1,6%
16	16	16 İsveçrə	Məlumat yoxdur	60,5	62,9	-	1,3%	1,4%
24	24	19 Rusiya	28,0	26,0	22,6	0,6%	0,6%	0,5%
			4 641,00	4 612,5	4 566,2			

Cədvəldən göründüyü kimi, ilk beşlikdə ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, Çin, Fransa, Almaniya tutur. Belə ki, ilk beşlikdə yerləşən Böyük Britaniyada avtomobil sığorta növü üzrə yığım 12,8%, yanğın və bədbəxt hadisələri üzrə 21,8%, aviasiya və nəqliyyat sığortası üzrə 1,0%, həyat sığortası üzrə 64,4% təşkil etdiyi halda, Almaniya isə sığorta yığımının bədbəxt hadisələrdən və zərərlərdən sığorta üzrə 45,2%, kredit, aviasiya və nüvə sığortası üzrə – 1,0%, könüllü tibbi sığortası üzrə – 14,2%, həyat sığortası üzrə – 39,5%, Fransada isə 15,8%-i qeyri-həyat sığortası, 9,5%-i isə həyat sığortası təşkil edir.

Regionun ən inkişaf etmiş bazarlarından biri Rusiya sığorta bazarı hesab edilir. Belə ki, MDB ölkələrindən ÜDM-nin 68%-i və regionda toplanmış sığorta

haqlarının təxminən 90%-i Rusiyanın payına düşür. Qeyd edim ki, Rusiyanın sığorta bazarının inkişaf etməsinin əsas səbəbi əhalinin sığorta sahəsi üzrə maarifləndirilməsidir. Rusiya telekanallarından əhalinin sığorta sahəsi üzrə məlumatlandırmaq üçün ayrıca sığorta sahəsinə həsr olunmuş verilişlər göstərilir, bu sahədə kurslar fəaliyyət göstərir. Azərbaycan sığorta bazarında çatışmayan əsas cəhəti budur ki, sığorta şirkətləri reklam üçün ayrılan xərcləri lazımsız xərclər hesab edir, buna görə də reklam işlərini menecerlər vasitəsilə həyata keçirirlər. Rusiyanın sığorta bazarında, Rusiyanın bütün əhalisini əhatə edən icbari tibbi sığorta tətbiq edilmişdir. İcbari tibbi sığortaya görə əhali istədiyi ərazidə istədiyi klinikanı və yaxud da istədiyi həkimi seçə bilər. Bura travmatik vəziyyət, doğum, kəskin zəhərlənmə, müstəqil hərəkət edə bilməyən xəstələrə ev şəraitində tibbi yardım, əlillər üçün yardım, hamilə qadınlar, uşaqlar, əlillər, onkoloji xəstəliklər, ruhi problemi olan xəstələr, infarkt, tələbələrin, 3 yaşına qədər uşağı olan anaların, hamilələrin və veteranların stomatoloji xidmətləri də daxildir.

Tibbi sığortanın digər sığorta növləri ilə müqayisədə daha dinamik inkişaf etdiyi ölkə Gürcüstan hesab edilir. Gürcüstanın sığorta bazarının strukturunda isə həyat sığortası, tibbi sığorta, avtomobil sığortası, əmlak sığortası üzrə sığorta yığımları üstünlük təşkil edir. Gürcüstanın sığorta bazarının digər ölkələrin sığorta bazarından fərqləndirən əsas xüsusiyyəti burada hökumətin dövlət proqramının icrasına ciddi nəzarət etməsidir. Gürcüstanın sığorta bazarında bütün dünya ölkələrində böhran, inflyasiya baş verdiyi zamanda tibbi sığortası digər sığorta növlərinə görə daha da inkişaf etmişdir.

Regionun ən inkişaf etmiş bazarlarından biri də Türkiyənin sığorta bazarı hesab edilir. Azərbaycan sığorta bazarından fərqli olaraq Türkiyənin sığorta bazarından maliyyə böhranında belə artım dinamikası qeydə alınıb. Maliyyə böhranı olmasına baxmayaraq, qonşu ölkənin sığorta bazarında artım dinamikası qeydə alınıb. 2015-ci ildə sığorta haqları 20-25 faiz artım səviyyəsinə qədər yüksəlib. Bu artımının 15 faizi həyat sığortasının, 10 % isə qeyri həyat sığortasının payına düşür. Hazırda Türkiyə sığorta bazarının dördtə birinə 2

şirkət liderlik edir. Türkiyə sığorta bazarından Ən böyük paya həyat sığortası malikdir. Digər inkişaf etmiş sığorta sahəsi isə kənd təsərrüfatı məhsullarının icbari sığortasıdır. Bu sığorta növünün inkişaf etməsinin əsas səbəbi isə bu sahədə «Kənd Təsərrüfatı məhsullarının sığortası haqqında qanun» nun qəbul edilməsidir. Qanuna əsasən, kənd təsərrüfatı məhsullarının təbii fəlakətlərdən sığortalanması zamanı bağlanan sığorta müqavilələrinə tətbiq edilən tariflər bölgələr üzrə müxtəlif seçilib ⁹. Qanuna nəzərən, qısaldılmış adı TARSİM olan Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası fondu yaradılıb. Azərbaycanda isə bu qanun bənzər 2002-ci ildə «Kənd təsərrüfatında sığortanı stimullaşdırmaq haqqında» qanun qəbul edilmişdir. 2004-cü ildə isə «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımının ayrılması və ödənilməsi qaydaları haqqında Əsasnamə» təsdiq olunub. Bu qanun qəbul edildikdən sonra, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhali arasında təbliğat aparılsaydı, bu qanunun Türkiyənin sığorta bazarının da olduğu kimi, Azərbaycan sığorta bazarında da öz nəticəsini verə bilərdi. Türkiyənin sığorta bazarının digər fərqli xüsusiyyəti xarici kapitalın böyük olmasıdır. Belə ki, onun sığorta bazarının 70 %i və sığorta dövryyəsinin 65 %i xarici kapitalla məxsusdur. Xarici ölkələr, Türkiyəyə təkcə kapitallarını deyil, eyni zamanda da öz texnologiyalarını da gətirmişdir. Bununla da Türkiyədə sığorta bazarı daha da inkişaf etmişdir. Bu səbəbə görə də, Türkiyə sığorta bazarında baş vermiş nailiyyətləri və yenilikləri, eyni zamanda sığorta bazar təcrübələrini Azərbaycanın sığorta bazarına daxil etmək məqsəduyğundur. Bununla da, sığorta bazarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq mümkündür.

Qeyd edim ki, sığorta bazarında hal-hazırda dünya bazarında tanınmaq üçün daha səmərəli və ciddi tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan sığorta bazarının əsas xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, bu bazara xarici kapitalın daxil olmasına qadağa qoyulmuşdu. Ancaq iyulun 19-u 2014-cü ildə Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasının təşkilatçılığı ilə V Azərbaycan Beynəlxalq Sığorta Forumu (AIIF) öz işinə başlamışdır və burada Maliyyə Nazirliyinin qərarı ilə sığorta

⁹ AZƏRBAYCANDA SIĞORTA SİSTEMİ: İQTİSADI VƏ SOSIAL PROSESLƏRƏ MULTIPLİKATOR TƏSİRİ KİMİ, 2011

şirkətlərimizin nizamnamə kapitalının ümumi həcmində xarici kapitalın iştirakının maksimum həddinin müəyyən edilməsi və payının hesablanması qaydalarında müvafiq düzəlişlər edilmişdir.¹⁰ Qeyd edilən düzəlişlərə görə, bu limit 2015-ci il yanvarın 1-dək 50 faiz səviyyəsində saxlanılacaq, 2015-ci ildən 70 faizədək, 2016-cı ildən 85 faizədək, 2017-ci il yanvarın 1-dən isə 100 faizədək artırılacaqdır və xarici kapitalın iştirakına qoyulan limit bütünlüklə aradan qaldırılacaqdır. Bu qərar sığorta bazarının formalaşmasına həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Belə ki, mənfi tərəfləri ondan ibarətdir ki, daxildə xarici sığorta şirkətləri iştirak edən zaman yerli sığorta şirkətlərinin rəqabət aparmaq imkanları məhdudlaşır. Yerli şirkətlərin rəqabət aparmaq imkanları məhdudlaşdığı üçün rəqabət aparmağı bacarmayan şirkətlər müflis olub, fəaliyyətlərini dayandırır. Bu, xarici sığorta şirkətlərinin gələcəsinin ən mənfi tərəfidir. Digər tərəfdən isə xarici sığorta şirkətlərinin Azərbaycan sığorta bazarına daxil olması rəqabətin artmasına, bununla da səmərəli fəaliyyət göstərən bir sığorta sisteminin formalaşmasına müsbət təsir göstərə bilər. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, sığorta sektorunun liberallaşması və xarici sığorta şirkətlərinin ölkəyə daxil olması yerli sığorta şirkətlərinin fəaliyyətlərini məhdudlaşdırsa da, həyat sığortası da daxil olmaqla, sığorta xidmətinin inkişafına səbəb olacaq.

Hal-hazırda Azərbaycan sığorta bazarına daxil olan beynəlxalq təcrübənin nəticəsində aşağıdakı yeniliklər baş vermişdir:

- Azərbaycanın sığorta bazarı xarici investorlar üçün açıq elan edilmişdir.
- 15ildən sonra sığorta bazarında icbari tibbi sığortanın tətbiqinə başlanması.
- Nizamnamə kapitalını artıraraq digər ölkələrdə olduğu kimi bazarda yalnız güclü sığorta şirkətlərinin mövcud olmasına nail olmaq.
- Yaşıl kart sisteminin tətbiqi.

¹⁰ www.banker.az

3.2)Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta xidmətlərinin istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsi yolları.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın uğurla davam edən iqtisadi yüksəliş bütün sahələrdə olduğu kimi, sığorta sahəsinin də genişlənməsində də aydın nəzərə çarpır. Yəni digər iqtisadi sahələri kimi, sığorta sahəsi də inkişaf edir və bu sahədə təkmilləşdirilmə işləri aparılır. Azərbaycan sığorta sahəsində təkmilləşdirmə işləri aparılmasının əsas məqsədi sığorta bazarının daha da inkişaf etdirilərək beynəlxalq sığorta sisteminə inteqrasiya etməsinə, ölkənin ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının artırılmasına nail olunmasıdır.

Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta xidmətlərinin istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsində hər şeydən öncə bu sahədə qanunvericilik bazasının formalaşdırılması əsas rol oynayır. Sığorta sahəsinin özbaşına inkişaf edə bilməməsi səbəbindən ilk qanunvericilik aktları və normativ sənədlər 1993-cü ildə qəbul edilmişdir. Belə ki, 1993-cü ilin yanvarında “Sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edilmiş, bir çox normativ sənəd hazırlanıb tətbiq edilmişdir. Sığorta sahəsi inkişaf etdikcə, iqtisadi vəziyyət dəyişdikcə, sığorta sahəsini yeni yaranmış şəraitə uyğunlaşdırmaq üçün qanunvericilikdə dəyişikliklərə də ehtiyac duyuldu. Bu səbəbdən də 25 iyun 1999-cu ildə “ Sığorta haqqında ” qanuna ilk dəfə əlavə və dəyişiklər edildi. Bu dəyişikliklə sığorta sektorunda olan boşluqları müəyyən dərəcədə doldurdu.

Hər şeydən öncə sığorta zərərdən, risklərdən, baş verə biləcək hadisələrin mənfi təsirlərindən müdafiə sistemidir. Bu isə sığorta xidmətinin istehlak dəyərində öz ifadəsini tapır. Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri konkret praktikada konkret sığorta fəaliyyətində sığortaçının məsuliyyətində öz əksini tapır. Buna görə sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsi üçün sığortaçının sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və bazarının peşəkar iştirakçılarının hüquq və mənafələrinin qorunması təmin edilməlidir.

Təkmilləşdirmə sahəsində əsas məsələlərdən biri də icbari və könüllü sığorta növləri üzrə sığortaçıların öz məsuliyyətlərini yerinə yetirə bilməsi üçün tədbirlər görülməsidir. Sığortaçı icbari sığorta olunanlara zərərlərin ödənilməsini təmin etmək üçün sığorta ehtiyatlarının yaradılması prinsipinə əsaslanmalıdır, yəni icbari sığorta üzrə ödənişlərin təmin edilməsi məqsədi ilə mərkəzləşdirilmiş təminat fondları yaradıla bilər. Könüllü sığorta sahəsində isə həyat və pensiya sığorta sahələri mühüm sahələr olduğuna görə, əsas təkmilləşdirilmə işləri bu sahələr üzrə aparılmalıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarına diqqət yetirsək, görürük ki, investisiyaların 80%-dən çoxu həyat sığortasının payına düşür. Bizim sığorta bazarımızda isə əksinə həyat sığortası zəif inkişaf etmiş sahədir. İqtisadiyyatın uğurla inkişaf etməsini şərtləndirən böyük investisiya ehtiyatlarının sabit mənbəyi olan həyat sığortasının inkişafına diqqət yetirmək lazımdır. Çünki bu sığorta növünün inkişafı sığortaçıların ixtisaslaşmasına, sığorta tariflərinin, sığorta ehtiyatlarının hesablanması ilə əlaqədar aktual fəaliyyətin əsaslarının qanunvericiliklə müəyyən olunmasının dəqiqliyinə aparır.

Bütün bunlarla yanaşı sığorta xidmətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əsas məsələlərdən biri də sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsini təmin etməkdən ibarətdir. İndiki şəraitdə dövrün tələbinə uyğun olaraq, təklifin uyğunlaşdırılması bazar iqtisadiyyatının vacib prinsipidir. Müasir dövrdə tələbə uyğun olaraq sığorta risklərinin məbləği on milyon manatlarla ölçülür və bu vəziyyətlərdə respublikanın sığorta təşkilatları etibarlı təminat yaradılması məqsədilə onları xaricə təkrar sığortaya vermək məcburiyyətində qalırlar. Bu isə təkrar sığorta şirkətlərinin sayının az olması məsələsini ön plana çəkir. Hal-hazırda Azərbaycan sığorta bazarında 1 təkrar sığorta – “AzRe Təkrarsığorta” şirkəti mövcuddur. Sığorta şirkətlərinin öz məsuliyyətlərini düzgün yerinə yetirə bilməsi, bazarda yalnız güclü və xarici sığorta şirkətləri ilə rəqabətə girə biləcək sığorta şirkətlərinin qalması üçün sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə

kapitalının müntəzəm olaraq artırılaraq kəmiyyət dəyişikliyindən keyfiyyət dəyişikliyinə keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Tələb olunan kapitalın minimum məbləği (cədvəl 3.2)

Qüvvəyə minib	Sığortaçılar üzrə	Təkrarsığorta üzrə
01.01.2011	3000000	6000000
01.01.2012	4000000	8000000
01.01.2013	5000000	10000000
01.01.2015	5000000	20000000

Bu addım sığorta sektorunun gücləndirilməsi üçün , eyni zamanda təkmilləşdirilmə istiqamətində aparılan əsas siyasətlərdən biridir. Bu siyasətin nəticəsini aşağıdakı cədvəldə də görmək olar.

cədvəl 3.2



Cədvəldə 2001-2014-cü ilə qədər sığorta şirkətlərin sayı göstərilmişdir. Göründüyü ki, aparılan siyasət nəticəsində sığorta şirkətlərinin sayı azalmışdır. 2001-ci ildə sığorta şirkətlərinin sayı 44 olduğu halda , 2014-cü ildə 28-ə düşmüşdür. 2015-ci ildə isə bu rəqəm 27-yə bərabər olmuşdur. Hal-hazırda (2016) sığorta bazarında isə 25 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. Bunun əsas səbəbi

isə bütün dünyanı əhatə edən böhran və ölkəmizdə baş verən devalvasiya dalğası olmuşdur. Devalvasiya nəticəsində zəif olan sığorta şirkətləri bazarı tərk etmək məcburiyyətində qalmışdılar. Bunu əsas götürərək, bəzi iqtisadçılar devalvasiya dalğasını sığorta sahəsi üçün müsbət tərəfinin də olduğunu qeyd edirlər. Onların fikrinə görə, devalvasiya nəticəsində ilin sonuna qədər 25 sığorta şirkətlərindən daha da zəifləri sığorta bazarını tərk edərək meydanı daha güclülərə qoyacaqlar.

Sığortalıların tələb və təkliflərinin nəzərə alınmaqla sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, sığorta növləri üzrə tarif dərəcələrinin düzgün seçilməsi, sığorta haqları üzrə güzəşt faizlərinin verilməsi, eyni zamanda sığorta bazarı üzrə dövlət tənzimlənməsinin günün tələblərinə uyğunlaşdırılmaqla gücləndirilməsi sığorta xidmətinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır.

Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində müasir dövrdə çox işlər görülmüşdür. Bunlardan ən əsası tibb sahəsində və avtomobil sığortası sahəsində baş verən yeniliklərdir.

Sığorta sahəsində yüksək paya malik olan avtomobil sığortası hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Müasir dövrdə bu sahədə bir çox yeniliklər baş vermişdir. Bu yeniliklərdən biri müştərilərin sığorta şirkətinin hər hansı bir nümayəndəliyi ilə əlaqə qurmadan, ödəniş terminallarında bəzi məlumatları daxil etməklə öz avtomobillərini sığortalaya biləcəkləridir. Bu yenilik həm sığorta şirkətinə, həm də müştəriyə vaxt qazandırır. Avtomobilin sığorta edilməsi isə çox asan və tez surətdə başa gələcək. Terminallarda müştəri ödəniş etdikdən sonra bu barədə sığorta şirkətinə məlumat daxil olur. Və sığorta şəhadətnaməsi ünvana çatdırılır. Beləliklə, avtomobilin sığortası çox asan və tez surətə başa gələcək. Hal-hazırda bu sistemdən bir sığorta şirkəti istifadə edir. Ancaq bu sistemdən istifadə edərək sığorta şirkətləri müəyyən zaman daxilində əvvəlki sistemlə 1 sığorta polisi imzaladığı zaman bu sistemlə 1 neçə sığorta müqaviləsi bağlaya bilər.

Avtomobil sığortası sahəsində daha bir yeniliyi “PAŞA Sığorta” şirkəti etmişdir. O, avtomobil sığortası üzrə yeni «PASHA LADIES» məhsulunu sığorta

bazarına təqdim etmişdir. Bu məhsulun digər sığorta məhsullarından fərqləndirici xüsusiyyəti 9milyon əhalisi olan ölkədə çoxluq təşkil edən qadınları düşünərək yaradılmasıdır. PAŞA Sığorta avtomobil sığortası üzrə yeni «PASHA LADIES» məhsulunun əsas məqsədi müştərilərə maksimum rahatlıq və güvənlik bəxş etməkdir. «PASHA LADIES» məhsulunu əldə edən bütün xanım müştərilər «PASHA LADIES» özəl kartına sahib olur və bununla müxtəlif məhsul və servislərə təqdim edilən endirimlərdən yararlanmaq imkanı qazanır.

Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əsas məsələlərdən biri də “Yaşıl kart” sistemidir. Azərbaycan "Yaşıl kart" beynəlxalq sisteminə 2016-cı ildən üzv olmuş və bu yolla milli bazarın nəqliyyat vastəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasının beynəlxalq miqyasda tanınmasına və qəbul edilməsinə nail olunmuşdur. Yenikiklərdən biri odur ki, bu qanun qüvvəyə minəndən sonra sığortaçı avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası növü üzrə fəaliyyət göstərməsi üçün Yaşıl Kart Sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərmək hüququ olan sığortaçıların reyestrinə daxil edilmişdir. Yalnız İcbari Sığorta Bürosunun iştirakçısı olan sığortaçıların Yaşıl Kart Sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərməsinə yol verilir. İcbari Sığorta Bürosu Yaşıl Kart Sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərmək hüququ olan sığortaçıların reyestrini aparır. Azərbaycan Respublikasında Yaşıl Kart Sistemi üzrə əlaqələndirici ixtisaslaşdırılmış təşkilat kimi Bürolar Şurasına üzv olan milli Yaşıl Kart Bürosunun funksiyalarını İcbari Sığorta Bürosu həyata keçirir.

Bu yenilik sığorta sahəsinin inkişafı istiqamətində atılmış ən önəmli addımdır.

Sığorta sahəsinin əsas növlərində biri olan tibb sığortası sahəsində təkmilləşdirilmə işləri aparılmışdır. Sosial-iqtisadi sahədə əldə edilən böyük uğurların nəticəsində icbari tibbi sığorta sisteminin tətbiqi hazırlanır. Belə ki, 2016-cı il artıq icbari tibbi sığortasının tətbiqinin hazırlanması mərhələsi hesab olunur. Hazırlıq mərhələsində vəsaitlər toplanır, vahid qiymət cədvəli müəyyən edilir. Eyni zamanda əhalinin qruplara bölünməsi, pensiyaçıların, iqtisadi fəal olan əhalinin, əlillərin, dövlət və özəl sektorda işləyənlərin sayı, uşaqların sayı

müəyyənləşdirilir. Eyni zamanda, imkansızların tibbi sığortası dövlət tərəfindən maliyyələşdiriləcək, maliyyə imkanları yüksək olan yüksək olan insanlar isə tibbi sığorta haqlarının böyük hissəsini özləri ödəyəcəklər. Bu sahədə, hələ də dünya ölkələrinin təcrübəsi öyrənilir və Azərbaycanda hansı modelin tətbiq edilməsi məsələsini aydınlaşdırmaq üçün beynəlxalq ekspertlər ölkəyə dəvət edilib. İcbari tibbi sığortanın tətbiqi nəticəsində əhaliyə göstərilən səhiyyə xidmətinin keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artacağı gözlənilir.

Tibb sığortasında, ümumilikdə götürdükdə isə Azərbaycan sığorta sahəsində baş verən digər yenilik və sığorta sahəsinin inkişafı yolunda atılmış digər addım “A Qroup Sığorta” şirkəti ilə bağlıdır. Bu şirkət sığorta sahəsində ilk dəfə olaraq konsyerj xidmətinə başlayıb. Bu xidmət tibbi sığorta ilə bağlı göstərilir. Belə ki, xidmət zamanı sığorta şirkətinin nümayəndəsi müştəriləri bütün prosedur boyu özü yönləndirir. O, xəstəxanaya müraciət edən müştərinin tibbi sənədlər və müayinələrin nəticələri ilə təmin edir, xəstə palatada olduğu zaman onu lazımı əşyalarla özü təmin edir, uşaqlı sığortalılar müayinədə olan zaman uşaqları əyləndirir. Göründüyü kimi hətta uşaqlı sığortalılarda düşünülmüşdür. Bu xidmətin fərqləndirici xüsusiyyəti isə sığortalının müalicəsinin necə aparılmasına şirkətin özünün nəzarətidir. Eyni zamanda müştərinin vaxt itirməməsi üçün sığorta şirkətinin nümayəndəsi analizlərin cavablarını özü əldə edir və müştərinin elektron ünvanına və ya telefonuna məlumatları göndərir. Ümumilikdə şirkətin konsyerj xidməti müştərilərinin klinikada üzləşdikləri bütün məsələlərin həllini təmin edirlər. Bu xidmət tibb sahəsində sığortalını yüksək dərəcə də sığorta müdafiəsi ilə təmin edir.

Hazırda ölkənin iqtisadiyyatına, eləcə də hüquqi şəxslərin, vətəndaşların əmlakına və əməklək mənafeələrinə vurula biləcək zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi, bu məqsədlərlə büdcə xərclərinin azaldılması, sığortalıların hüquq və mənafeələrinin qorunmasına etibarlı təminatın yaradılması, respublikada sığorta işinin inkişaf etdirilməsi, dünya sığorta sistemində inteqrasiya olunması prosesinin

sürətləndirilməsi məqsədi ilə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Nəticə və təkliflər.

Ölkə Prezidentinin müəyyən etdiyi yüksək tempi dinamik inkişaf kursu nəticəsində Azərbaycanın uğurla davam edən iqtisadi yüksəlişi bütün sahələrdə olduğu kimi, sığorta sahəsinin də genişlənməsində aydın nəzərə çarpır. Yəni digər iqtisadi sahələri kimi, sığorta sahəsi də inkişaf edir və bu sahədə təkmilləşdirilmə işləri aparılır. Azərbaycan sığorta sahəsində təkmilləşdirmə işləri aparılmasının əsas məqsədi sığorta bazarının daha da inkişaf etdirilərək beynəlxalq sığorta sisteminə inteqrasiya etməsinə, ölkənin ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının artırılmasına nail olunmasıdır.

Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta xidmətlərinin istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsində hər şeydən öncə bu sahədə qanunvericilik bazasının formalaşdırılması əsas rol oynayır. Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən müvafiq tədbirlərin məqsədi hüquqi şəxslərin, vətəndaşların əmlakına və əməklək mənafeələrinə vurula biləcək zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi, bu məqsədlərlə büdcə xərclərinin azaldılması, sığortalıların hüquq və mənafeələrinin qorunmasına etibarlı təminatın yaradılması, respublikada sığorta işinin inkişaf etdirilməsi, dünya sığorta sisteminə inteqrasiya olunması prosesinin sürətləndirilməsidir.

Aparadığım tədqiqat o nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkəmizin tədricən formalaşmaqda olan sığorta bazarı özünün sabit inkişaf mərhələsinə qədəm qoyuşmuşdur. Bu mərhələ əlbəttəki, problemsiz , çətinliksiz ötürşür və ötürşməyəcəkdə. Qeyd edirəm ki, hal-hazırda bu sahədə baş verən problemlər çoxdur, ancaq bu problemlərin həlli tempi isə çox zəifdir. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatında baş verən devalvasiyada bu prosesi ləngitmişdir. Bütün bu problemləri həll etmək məqsədi ilə aşağıdakı işlər görülməlidir:

- Sığorta qanunvericiliyi təkmilləşdirilməli və onun tətbiqinə nəzarət gücləndirilsin;.

- Sığorta sahəsində uçotun beynəlxalq standartlara müvafiq tətbiq olunması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilsin;
- Sığorta ehtiyatlarının və nizamnamə kapitalının investisiyaya yönləndirilməsinin artımı və səmərəliliyi yüksəldilsin;
- Əhalinin sığorta inamını artırmaq məqsədi ilə tədbirlər görülməli və bu sahədə marifləndirmə işləri aparılsın;
- Sığorta şirkətlərinə lisenziya müddətsiz verilsin;
- İcbari sığorta növlərinin fəaliyyətinin aparılmasında özbaşınalığa, fırıldaqçılığa yol verilməsin, bu hallarda tədbirlər görülsün;
- Yasıl kart sisteminin tətbiqində ölkələrin sayının artırılması.
- Avtomatlaşdırılma sisteminə keçilməsi. Bu barədə onu qeyd edirəm ki, sığorta şirkətləri adi vaxtı bir sığorta müqaviləsi bağladığı zamanda avtomatlaşdırma sisteminə keçirildiyi təqdirdə bir neçə sığorta müqaviləsi bağlamaya nail olacaqdır.
- Ölkə sığortasında tətbiq olunmağa hazırlaşılan icbari tibbi sığortada xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur. Xarici ölkələr sırasında tibbi sığorta üzrə Gürcüstan tibbi sığortası digər ölkələrə nisbətən daha geniş şəkildə inkişaf etmişdir. Buna görə bu ölkənin tibbi sığortasının təcrübələri və nəliyyətləri sığorta sahəsində tətbiq edilməlidir.

Nəzarət orqanları tərəfindən sığorta sahəsinin inkişafı üçün nizamnamə kapitalının artırılması üzrə qoyulan tələb və normalar, onların əməl olunmasına nəzarət müsbət nəticələr vermiş. Bütün bunlar nəzərə alınaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, sığorta sistemində demokratik prinsiplərin inkişafına, görülən işlərin faydalılıq əmsalının yüksəlməsinə nail olmaq üçün nizamnamə kapitalı daha da artırılmalıdır. Çünki 9 milyon əhalisi olan ölkə üçün 25 sığorta şirkəti yetərinə çoxdur. Kəmiyyət dəyişikliyinə keyfiyyət dəyişikliyinə getmək siyasəti daha məqsədə uyğundur. Son nəticədə onu qeyd edirəm ki, sığorta sisteminin inkişafını ləngidən əsas səbəblərdən biri də hər hansı bir sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortalının çox vaxt itirməsi və bu səbəbdəndə sığortadan imtina etməsidir. Lakin

sığorta sistemində avtamatlaşdırma sisteminə keçirilməsi sığorta sahəsinin inkişafına təkan verəcəkdir. Digər xarici ölkələrdə hər hansı bir sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortalı zərər dəymiş əmlakı haqqında elektron vasitəsi ilə məlumat ötürür və vaxtına qənaət edilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 25 dekabr 2007-ci il
2. «İcbari sığortalar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 24 iyun 2011-ci il
3. «Tibbi sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 28 oktyabr 1999-cu il
4. Xankişiyeв.B.A “Sığorta fəaliyyətinin əsasları (dərs vəsaiti). Bakı, 2006.
5. Xankişiyeв.B.A “Sığorta”. Bakı, 2005.
6. Xankişiyeв.B.A., Abdullayev.P.N. “Sığorta işi” (dərs vəsaiti). Bakı, 2004.
7. N.N.Xudiyev . Sığorta işi :Müasir kurs. Bakı 2015
8. Xudiyev .N.N, “Sığorta işi”,Bakı Azərnəşr, 2003.
9. Xudiyev .N.N,“Sığorta işinin təşkili”,Bakı, 2013.
- 10.Xudiyev .N.N,“Sığortanın əsasları”(dərs vəsaiti),Bakı, 2013.
- 11.Akif Kərimov, «Sığorta», Bakı, 2000.
- 12.Sığorta bələdçisi. Bakı: Çarşıoğlu, 2008,
- 13.Aktuari və sığorta ekspertinin fəaliyyət göstərməsi qaydası, 2005
- 14.Həyat sığortası üzrə riyazi ehtiyatların yaradılması qaydası haqqında metodika, 2005
- 15.Məmmədov.S “Maliyyə” (dərslük). Bakı, 1997.
- 16.Həsənlі.M.X., Mehdiyeva.L.T., Həsənova.A.İ., Qurbanova.T.Q. “Maliyyə” (dərs vəsaiti). Bakı,2006.
- 17.Пастухов Б.И. “Современное состояние страхового рынка и пути выхода из кризиса” , 1998 18.Федорова Т.А. “Страхование”, 2004
- 18.Рейтман, Л.И. “Страховое дело”, 1992
- 19.Шахов В.В. “Страхование”: Москва, 1997 г.
- 20.Адамчук Н.Г., Асабина С.Н., Турбина К.Е. и другие. «Теория и практика страхования» (учебное пособие). АНКИЛ, Москва 2003.

21. Шахов В.В. «Страхование» (учебник). М., Юнити, 1997.
22. Сахирова Н.П. «Страхование» (учебное пособие), Москва 2006.
23. İqtisadiyyat qazeti , 1994
24. «Maliyyə və uçot» jurnalı, № 1-10, Bakı - 2006.
25. «Maliyyə və uçot» jurnalı, 2016
26. Xalq qazeti ,2003
27. [http:// azstat.org](http://azstat.org) – Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
28. <http://www.asa.az>-Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası
29. <http://www.maliyye.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi
<http://www.sigorta.maliyye.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Maliyyə
Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti
30. [http://www .banker.az](http://www.banker.az)
31. [http://www. vergijurnali.az](http://www.vergijurnali.az)
32. <http://www.fins.az>

674 sayılı qrup magistri Rüstəmovə Lamiə Əbülfət qızının “Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri və onun müəyyən edilməsinin müasir metodları”

mövzusunda magistr dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Hər bir dövlətin yürütdüyü iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən sayılan sığorta sahəsi ölkə əhalisinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən xidmətdir. Sığorta bazarında xüsusi əmtəə dedikdə sığorta xidməti nəzərdə tutulur. Digər əmtəələrdə olduğu kimi, o, da istehlak və mübadilə dəyərinə malikdir. Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri sığorta ödənişi formasında həyata keçirilən sığorta müdafiəsi təminatını ifadə edir. Sığortanın mübadilə dəyəri dedikdə isə sığorta təkliflərində ifadə olunan sığorta xidmətinin qiyməti başa düşülür. Sığorta xidmətinin qiyməti tələb və təklifə əsaslanan rəqabət şəraitində təşəkkül tapır. Bu qiymətdə sığorta xidmətinin göstərilməsinə sərf edilən ictimai zəruri məsrəflər əks olunur. Bu isə sığorta işinin aparılması və sığorta ödənişinin həcmi ilə müəyyən olunur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda iqtisadi münasibətlər, həmçinin sığorta münasibətləri inkişaf edir və bunun nəticəsində yaranan vəziyyət sığorta işinin beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsi tələbini yaradır. Doğrudur, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda sığorta sahəsi gənc bir sahə hesab edilir və müstəqil olaraq təqribən 20 illik bir dövrü əhatə edir. Bu səbəbdən də Azərbaycanda sığorta sahəsi beynəlxalq standartlardan bir qədər geri qalır.

Hal-hazırda Azərbaycanın uğurla davam edən iqtisadi yüksəlişi bütün sahələrdə olduğu kimi, sığorta sahəsinin də genişlənməsində aydın nəzərə çarpır. Lakin ölkə iqtisadiyyatında baş vermiş devalvasiya hər bir iqtisadi sahədə olduğu kimi, sığorta sahəsində də durğunluq yaratmışdır. Bu sahədə baş verən problemlər çoxdur, ancaq bu problemlərin həlli tempi isə çox zəifdir. . Bütün bu problemlərə görə sığorta sahəsinin inkişaf istiqamətlərinin öyrənilməsi məsələsi ön plana çəkilmişdir. Bütövlükdə iqtisadi və sosial həyatın başlıca təminatçısı hesab

edilən sığorta bazarının və burada əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi bütün dövrlərdə aktual bir mövzudur.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Sığorta xidmətinin istehlak dəyəri və onun müəyyən edilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi, eyni zamanda sığorta münasibətlərinin bu və ya digər aspektlərinin öyrənilməsi N.Xudiyev, Ş.Bədəlov, B.Xankişiyev, P.Abdullayev və digər müəlliflər tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi sığorta fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji və praktiki tətqiqi əsasında milli iqtisadiyyatın formalaşdığı şəraitdə sığorta bazarında əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi istiqamətində tövsiyyə və təklif verməkdən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Azərbaycan iqtisadiyyatında sığortanın yeri və rolu, sığorta xidmətinin spesifik xüsusiyyətləri, sığorta xidmətinin qiymət və tariflərinin hesablanması metodları, həmçinin sığorta məhsulu və onun maya dəyərinin tərkibi araşdırılır;
- Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin sığorta təminatı formasında reallaşdırılmasının mövcud vəziyyəti təhlil edilir;
- Sığorta məhsulunun dəyərinin sığorta tariflərində ifadə olunmasının və sığorta məhsullarının çeşidinin genişləndirilməsində tarif siyasəti təhlil edilir;
- Sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müəyyən edilməsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqi araşdırılır;

- Sığorta sahəsində, eyni zamanda istehlak dəyərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatımın predmeti sığorta xidmətinin istehlak dəyərinin müəyyənləşdirilməsi metodlarıdır. Tədqiqatımın obyektı isə milli sığorta bazarıdır.

Dissertasiyanın informasiya bazası. Tədqiqatın aparılması zamanı istifadə olunan materialların mənbələri Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuə və hesabatları, Mərkəzi Bankın , Maliyyə Nazirliyinin , o cümlədən, Dövlət Sığorta Nazirliyinin ümumiləşmiş illik hesabatları, milli sığorta şirkətin illik maliyyə və uçot məlumatları, müxtəlif dövrlərdəki nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işimin elmi yeniliyi sığorta münasibətlərinin inkişafı, eyni zamanda sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində yanaşmaların hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın nəticəsində aşağıdakı elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- ❖ Sığortanın istehlak dəyərinin tərfi açıqlanmış və sığorta ödənişləri formasında reallaşdırılması zamanı yaranan problemlər aşkarlanmışdır;
- ❖ sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulduğu üzə çıxarılmışdır;
- ❖ Sığort tarif dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi prosesinin müxtəlif mərhələlərində dövlətin rolu və iştirakının qabaqcıl təcrübədən yararlanmaqla təkmilləşdirilməsi mexanizmi əsaslandırılmışdır;
- ❖ Azərbaycanın sığorta bazarında əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyə və dinamikası məlumatlar və müşahidələr əsasında kompleks şəkildə qiymətləndirilmiş və sığorta xidmətinin təkmilləşdirilməsində baş verən ləngiməni aradan qaldırmağa imkan verən təklif və tövsiyyələr formalaşdırılmışdır.

İşin həcmi və strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, 9 yarım fəsil, nəticə və təklif, Summary, РЕЗЮМЕ, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işi 12 cədvəl, 6 diaqram, 1 şəkil və 1 sxem daxil olmaqla 88 makina səhifəsindən ibarətdir.

РЕЗЮМЕ

В настоящее время многие проблемы, связанные с экономикой в Азербайджане, с рыночно-хозяйственными механизмами нам приходится решать впервые. Мы 20 лет как живём в независимой стране. И должны развить экономику, страховые службы до международных стандартов.

Мы стараемся изжить всю систему экономических отношений, немного отстаём, но хочу отметить что делаем много усилий и чтобы и у нас в стране развить страхование. Есть немало проблем, надо немного ускорить темп развития. Ведь страховые службы имеют немалую роль в развитии экономики.

В своей диссертации я хочу предложить некоторые предложения для дальнейшего развития страховой системы рыночной, которые обеспечат эффективное функционирование рынка для производителя и потребителя

Summary

Within the market economy system in Azerbaijan, businesses and also insurance business develop and as a consequence, the new situation brings requirement to build the insurance work at the level of international standards. Surely, it should be considered that the insurance sector is young in Azerbaijan and covers only 20 years period so far. For this reason the insurance sector in Azerbaijan lags a step behind from international standards.

It is noteworthy that, there has been much development in the insurance sector. But the devaluation in the economy of the country has created stagnation in insurance sector like other sectors. There are many problems in this sector, but the solution rate of those problems is very low. Based on such problems studying of development directions of the insurance sector has attracted attention.

The goal of my dissertation is to give proposals and recommendations for the development of insurance sector. In this regard, the role of insurance in the economy, legal basis of insurance sector, insurance sector in foreign countries and its impact in our economy has been studied and evaluated.